

ZÜHEYR B. EBÎ SÜLMÂ NİN HAYATI VE DÖNEMİ ÇERÇEVESİNDE MUALLAKASINDA HİKMET

YAKUP GÖÇEMEN

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ, ARAPÇA OKUTMANI
yakupgocemen@kilis.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, muallaka şairi Züheyr b. Ebi Sülmâ'nın şiirlerinde hikmet konusu ele alınmıştır. Hayat boyunca biriktirilen tecrübe ve deneyimlerin özünün kelimelerde hayat bulmuş hali olan hikmet, sahibinin dilinden bilgece dökülen özlü sözlerin genel adıdır. Genel olarak câhiliye şairleri şiirlerinde hikmet şiirini müstakil bir tür olarak işlememiş, hikmetlerle dolu beyitlerini klasik Arap kasidesinin bölümleri arasına serpiştirmişlerdir. Toplumun ortak değerlerinin veciz ifadesi olan hikmet dolu beyitler, şair ve dinleyici için bir mola mahiyetinde olup şiire farklı bir renk ve tat katmıştır. Hikmet şiirinin ham maddesi hayattan kazanılan tecrübeler olduğu için, şiirin muhatabı olan dinleyicilerin bu şiirlerde kendilerini ifade eden duygu ve düşünceleri bulmaları, taşıdığı mesajları benimsemeleri doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynağının deneyimler olması, vecizliği, analitik düşüncelerden süzülerek gelmesi, büyük ölçüde doğruluğu ve toplumun ortak aklına hitap etmesi gibi özellikleri hikmet kavramının çerçevesini ortaya koyan ana hatlar olarak görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Câhiliye Dönemi, Şiir, Hikmet, Züheyr, Bilge.

ZUHAYR B. ABÎ SULMÂ S LIFE AND THE WISDOM IN HIS MU ALLAQA AT THE FRAMEWORK OF HIS PERIOD

Abstract

In this study, the topic of wisdom in poetries of Zuhayr b. Abî Sulmâ, a poem of mu'allaqa, was studied. Wisdom, which is nascenced-in-words form of the essence of the experiences collected throughout the life, is the prevalent expression of the sayings that came wisely off the owner's words. Generally, the poets of the pre-islamic period hadn't handled the poems of wisdom as a seperate type of poems; however, they had interspersed their couplets full of wisdoms into the parts of the classical Arabic eulogies. The couplets that are full of wisdoms, which are the lacon-

ic expressions of the common values of the society, are in the form of pauses for the poet and the audience; and they have added a different spice and zest to the poetry. As the raw material of the poems of wisdoms is experiences; it becomes evident as a natural consequence that the audience, who are the respondents of the poem, find the emotions and the thoughts that express themselves, and admit the messages that the poems relay. It is possible to see the specialties like having the experiences as the source, being filtered from analytic thoughts, being accurate in a great scale and addressing the common sense of the society; as the basic lines that present the framework of the concept of the wisdom.

Keywords: Pre-Islamic Period, Poem, Wisdom, Zuhayr, wise.

Giriş

İnsanoğlunun var oluşundan bugüne yaşadığı hayat üzerine düşüncelere daldığı, sürdüğü hayatın anlamı, dünü, bugünü ve yarını hakkında tesbitlerde bulunmaya çalıştığı bilinmektedir. Hayata bakış açısının bu tesbitlerin şekillenmesinde önemli bir rol üstlendiği bilinen bir gerçektir. İnsanın kişiliği, hayatı algılama şekli, düşünce tarzı, kendine çizdiği hayat yolu vb. unsurlar, yaşam mücadelesi boyunca elde edeceği deneyimlerin renk ve karakterini şekillendirmede belirleyici olmuştur. İnsan tecrübeleriyle kendi yaşantısının sosyal yönünü düzene koyma gayreti içerisinde olmuş, bununla da yetinmeyerek kendisini kuşatan toplum fertlerine yol gösterici olma gibi bir rol üstlenmiştir. Klasik dönem olarak bilinen câhiliyeden günümüze, şairler ve râvileri aracılığıyla büyük bir edebiyat ve kültür mirası aktarılmıştır. Şairler, öteden beri Arap yarımadasında hayat bulan medeniyetlerin ürünü olan kültür ve değerlerin mimarlarından olmuşlardır. Câhiliye döneminde toplumun kanaat önderlerinden sayılan şairler, şiir nazmederek dönemin en popüler edebî türünde örnekler vermekle yetinmemişlerdir. Özellikle uzun hayat sürenleri ifade etmek için kullanılan “*muammerûn*” zümresinden sayılan şairler, hayat serüvenleri boyunca edindikleri deneyimleri şiirlerine nakşetmişlerdir.

Câhiliye döneminde zirvesine ulaşan Arap şiirine toplumda, salt edebî bir tür olmaktan daha derin bir misyon yüklenmiştir. Araçların her alanında kendi duygu, düşünce ve kanaatlerini dile getirdikleri araçlardan biri olan şiir, dînî öğretilerin etkisinin oldukça zayıfladığı bu dönemde toplumun manevi hayatına yön veren ve ışık tutan etkenlerden biri haline gelmiştir. Câhiliye dönemi şairleri, toplumlarında gördükleri inanç ve ahlak problemlerinin teşhis ve tedavisinde hikmet şiirlerinden yararlanmışlardır. Gerek câhiliye şiirinde geleneksel kasidenin ana bölümleri arasına serpiştirilen gerekse sonraki dönemlerde müstakil bir türe dönüşen hikmetin ga-

yesinin; ortak insani akla hitap ederek toplumsal değerler çerçevesinde örneklerle sosyal, etik ve manevi yönlerden toplumu rehabilite etmek ve topluma yol göstermek olduğunu söylemek mümkündür. Bazı detay farklılıklarıyla birlikte hikmetli şiirlerin içerdiği anlamları, çeşitli kültürlerde görübilmenin altında yatan sebebin bu olduğu düşünülmektedir.¹

Ahlakî, dinî, ekonomik, siyasî, ilmî ve sosyal alanlar, daha çok hayatta edinilen tecrübelerin günlük yaşamın pratik uygulamalarıyla birleştirilmesiyle ortaya çıkan hikmet şiirinin başlıca alanları arasında gösterilebilir. Câhiliye dönemi hikmet temalı şiirlerinin daha çok ölüm ve hayat, ihanet ve sadakat, akıl ve kalp, söz ve dil, cömertlik ve cimrilik, cesaret ve korkaklık, doğruluk ve yalan, tevazu ve kibir, ilim ve cehalet, izzet ve zillet, iyimserlik ve karamsarlık vb. konular üzerinde yoğunlaştığını ifade etmek mümkündür.

Hikmet şiirleri, yalnızca belli bir yaşam tarzını benimsemiş veya belli bir ideolojiye sahip şairler tarafından nazmedilmemiştir. Câhiliye toplumu incelendiğinde; Züheyr b. Ebî Sülmâ gibi asil, Antere b. Şeddâd gibi cesur savaşçı, Tarafe b. el-‘Abd gibi zevk ve lezzet düşkünü, Kuss b. Sâ‘ide ve Ümeyye b. Ebîs-Salt gibi hanîf ve ‘Urve b. el-Verd ve Teebbata Şerran gibi yağmacı kişilikleriyle birbirlerinden oldukça farklı ancak ortak yönleri hikmet dolu şiirler olan şairler görülecektir.

1. Züheyr b. Ebî Sülmâ nın Hayatı

Medine-i Münevver'e'nin doğusunda yer alan Necd bölgesindeki Hâcîr'de dünyaya gelen ve künyesi “*Ebû Sülmâ*” olan şairin genel olarak kabul gören nesebi, Züheyr b. Rebî‘a b. Riyâh b. Kurre b. el-Hâris b. Mâzin b. Sa‘lebe b. Sevr b. Herme b. el-Esamm b. Osmân b. ‘Amr b. Udde b. Tâbiha b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr’dır.² Câhiliye dönemi şairlerinin birçoğunda olduğu gibi Züheyr’in de nesebiyle ilgili ihtilaflar bulunmaktadır.³ Onun, Gatafân kabilesinden olduğunu belirtenlerin varlığıyla birlikte⁴ genel kanaat Mudar kabilesinden biri olan Müzeyne’den olduğu yönündedir.⁵ Kendisi henüz çocuk yaşta vefat eden babası Rebî‘a b. Riyâh, Müzeyne kabilesinin

¹ el-Bustânî, Butros, *Udebâu’l-‘Arab fi’l-Câhiliyyeti ve ‘Asri’l-İslâm*, Müessesetü Hindâvi, Kahire 2014, s. 119;

² el-İsfahânî, Ebu’l-Ferec, *el-Eğânî*, Dâru Sâdır, Beyrut 2008, X, 226; el-Kureşî, Ebû Zeyd, *Cemheretu Eş‘ûri’l-‘Arab*, (thk.: Ali Muhammed el-Bacâvi), Dâr Nahdati Mısır, Kahire 1981, s.67.

³ el-Bustânî, *a.g.e.*, s. 116.

⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r veş-Şu‘ara*, (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire 1967, I, 137.

⁵ el-Bağdâdî, Abdulkâdir, *Hizânetu’l-Edeb ve Lübbü Lübb-i Lisâni’l-‘Arab*, (thk.: ‘Abdusselam Muhammed Hârûn), Mektebetü’l-Hancı, Kahire 1997, II, 332; el-Bustânî, *a.g.e.*, s. 116.

büyüklerinden olup Tay' kabilesinden elde edilen ganimetlerin taksiminde haksızlığa uğradığı düşüncesiyle kabilesinden ayrılarak akrabaları olan Gatafân oğulları kabilesiyle yaşamaya başlamıştır.⁶ Arap edebiyat tarihçilerinin bu genel kanaatine göre Züheyr, aslen Necd bölgesini yurt edinmiş ve Arap edebiyatı tarihinde pek çok şair yetiştirmekle şöhret kazanmış Müzeyne kabilesi mensubu olup, yaklaşık milâdî 520 yılında 'Abdullah b. Gatafân kabilesinde doğmuş ve yetişmiştir.⁷ Babası Rebî'a'nın vefatından sonra Züheyr'in annesi, Temîm kabilesinin meşhur şairi Evs b. Hacer'le (ö. 620) evlenmiştir. Şair kişiliğinin oluşumunda Züheyr, daha sonraları şiir bilgilerini aldığı ve raviliğini yaptığı Evs b. Hacer'den oldukça etkilenmiştir. Keza bir şair olan dayısı Beşâme b. el-Ğadîr de (ö. 608), annesinin Evs'le yaptığı evlilikten sonra Züheyr'in hayatında derin izler bırakmıştır. Öyle ki dayısı, Züheyr ve kız kardeşleri Sülmâ ve el-Hansâ'nın sorumluluklarını üstlenmiş, onları yanına alarak yetiştirmiştir. Züheyr, dayısı Beşâmé'nin engin tecrübelerinden yararlanarak hikmet, bilgelik ve iffete dair bilgilerini ondan edinmiştir.⁸ İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846), câhiliyede Beşâmé'nin, dönemin geleneklerine göre "erkek devenin gözünü oyacak kadar zengin" olduğu, eceli yaklaştığında servetinin taksimini yaparken mallardan payına düşene ilaveten Züheyr'e: "Sana mal ve mülkümün en güzeli olan şiirlerimi bırakıyorum." dediği ve bundan dolayı Züheyr'in şairlik vasfı ve yeteneğinin buradan geldiği zannında olanların varlığına dair rivayetler aktarmaktadır.⁹ Arap edebiyat tarihçileri, Beşâmé'nin yanında yetişen Züheyr'in, dayısından sadece mal ve şiir yeteneğini almadığını, aynı zamanda onun güzel ahlakını da özümseyerek câhiliye döneminin en karakterli şairleri arasında yerini aldığı rivayet etmektedirler.¹⁰

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın iki evlilik gerçekleştirdiği bilinmektedir. İlk evliliğini Ümmü Evfâ ile yapmış ancak bu evlilikten olan çocuklarının tümü vefat etmiştir. Sonrasında ikinci eşi olan Kebeşe ile evlenmiş, ikinci eşiy-le evlendikten sonra ilk eşi Ümmü Evfâ'nın aşırı kıskanç davranışlarından

⁶ el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Şerhu'l-Kasâidi's-Seb'i'l-Tivâli'l-Câhiliyyât*, (thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1996, s. 235; ez-Zevzenî, el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti'l-Aşr*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1983, s. 127; Tuleymât, Gâzî, el-Aşkar, İrfân, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî el-Edebi'l-Câhili*, Dâru'l-İrşâd, Humus 1992, s. 289; Tülicü, Süleyman, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 541.

⁷ Dayf, Şevkî, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Câhili*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 2003, s. 300.

⁸ Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi I (Câhiliye Dönemi)*, Fenomen Yay., Erzurum 2012, s. 188.

⁹ el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, (thk.: 'Mahmûd Muhammed Şâkir), Dâru'l Medenî, Cidde tsz., s. 719; es-Sakkâ, Mustafâ, *Muhtârû's-Şi'ri'l-Câhili*, Matba'atu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhü, Mısır tsz., s. 146.

¹⁰ Dayf, a.g.e., s. 302.

ötürü onunla evliliğini sonlandırmıştır. Züheyr eşini boşadıktan sonra aşırı pişmanlık duymuş, bu durumunu birçok şiirinde dile getirmiştir.¹¹ Şairin Kebeşe'den, çocukları Ka'b, Buceyr ve Sâlim dünyaya gelmiştir.¹² Oğulları Ka'b ve Büceyr İslâmiyet'i kabul ederek müslüman olmuşlardır. Züheyr, yakışıklılığıyla bilinen ve kabilesinden bir kadının nazar etmesiyle attan düşüp boynunu kırarak hayatını kaybeden oğlu Sâlim'i oldukça dokunaklı bir mersiyeyle anarak onun hatırasını yaşatmaya çalışmıştır.¹³

Arap edebiyatı tarihi kitaplarında Züheyr'in ölümüne dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan en meşhur olanlarından birine göre Züheyr, ömrünün son demlerinde bir gün rüyasında kendisine gelen birinin onu taşıyarak neredeyse gökyüzüne eliyle temas edecek kadar yükselttiğini ve tam bu esnada kendisini bırakarak yere düştüğünü görür. Peygamber (sav)'in gönderilmesinden bir yıl önce gerçek hayatta ölüm anı geldiğinde rüyasını yorumlar ve oğlu Ka'b'a anlatarak ona: "*Benden sonra gökten haber geleceğinden şüphem yok, eğer bu gerçekleşirse onu kabul etmekte ve ona tutunmakta geç kalmayın.*" der ve vefat eder. Bir başka rivayette ise; rüyasında gökyüzünden yere sarkan, adeta insanların tutunduğu ancak kendisinin her tutunmak istediğinde kısalan ve çekilen bir ip görür. Bu ipin, Allah ile insanlar arasında vasıta görevi üstlenen ahir zaman peygamberi olduğu ve ecelinin onun gönderilme vaktine yetmeyeceği düşüncesi içine doğar. Bunun üzerine çocuklarına ona iman etmelerini vasiyet eder.¹⁴ Doğruluğuyla ilgili tartışmalara girmeden edebiyat tarihi kitaplarında, bu ve benzeri rivayetlere yer verildiği belirtilmelidir.

Züheyr'in hayatına dair bilgilerde olduğu gibi ölüm tarihi hakkında da farklı görüşler rivayet edilmektedir. Arap edebiyatı tarihi kaynaklarında ölüm tarihi olarak 608,¹⁵ 609,¹⁶ 627¹⁷ ve 631¹⁸ gibi tarihler zikredilmekle beraber, Arap edebiyat tarihçileri nezdinde bu görüşler arasında en muhteber olanı, Peygamber (sav)'in nübüvvetinden bir yıl önce 609 yılında vefat etmiş olduğudur.

¹¹ el-Bustânî, *a.g.e.*, s. 118; Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs, *Şerhu Dîvânî Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (thk.: Hannâ Nasru'l-Hittî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 2004, s. 12.

¹² ez-Zevzenî, el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, Dâru'l-Marife, Beyrût 2004, s. 107.

¹³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, X, 244; eş-Şentemeri, el-'Alem, *Şi'ru Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (thk.: Fâhrü'd-dîn Kabâva), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût 1980, s. 270; Sa'leb, *a.g.e.*, s. 250.

¹⁴ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 336; Sa'leb, *a.g.e.*, s. 22; el-Galâyîni, Mustafâ, *Ricâlü'l-Mu'allakâti'l-'Aşr*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 1998, s. 138.

¹⁵ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 336;

¹⁶ Sa'leb, *a.g.e.*, s. 21; ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, s. 107.

¹⁷ ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti'l-'Aşr*, s. 127; el-Fâhûri, Hannâ, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrût 1986, s. 217.

¹⁸ el-Galâyîni, *a.g.e.*, s. 138.

Züheyr b. Ebî Sülmâ, uzun ömür sürenlerin ifade edildiği “*muammerûn*” diye adlandırılan şahsiyetlerden biridir. Hatta yüz yaşlarında iken Hz. Peygamber (sav)’le karşılaştığı, bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav)’in: “*Allah’ım: Beni onun şeytanından koru!*” demesi üzerine, şairin ölene kadar tek bir beyit dahi söylemediği yönünde şüphe ve ihtiyatla yaklaşmanın uygun olacağı bazı rivayetler edebiyat tarihi kitaplarında zikredilmektedir.¹⁹

Züheyr, câhiliye şairleri arasında büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Özellikle muallakasında dile getirdiği hikmet, bilgelik ve deneyimlerle bezeli beyitleri kendisine “*câhiliye şairlerinin bilgesi*”, “*şairlerin kadısı*”, “*hayır şairi ve barış davetçisi*” ve “*şairlerin şairi*” gibi lakaplar verilmesine sebep olmuştur.²⁰ Refah ve bolluk içerisinde uzun bir hayat süren şairin servetini, kendisine mirasından hatırı sayılır pay bırakan ve varlıklı bir şair olan dayısı Beşâme b. el-Ğadîr’den ve ‘Abs ve Zübyân kabileleri arasında uzun süre devam eden savaşı sonlandırmak için taraflardan ölenlerin diyetlerini ödemek suretiyle savaşı sonlandıran Herim b. Sinân (y.ö. 608) ve el-Hâris b. ‘Avf için söylediği methiyelerden elde ettiği rivayet edilmektedir. Züheyr’in şiirinin aşırılık, edepsizlik ve hayasızlık içeren anlamlardan uzak olması, şairin ciddi, dürüst, asil, barışçı, ağırbaşlı kişiliği ve yaşadığı hayatın refah düzeyiyle ilişkilendirilmektedir.²¹

Şairleri şiir yetenekleri ve yaşadıkları döneme göre tasnif eden İbn Sellâm el-Cumahî, Züheyr’i bu tasnifin zirvesinde olan birinci tabaka şairleri arasında zikretmiştir.²² Şair, câhiliyede şiir yetenekleriyle öne çıkan İmrû’l-Kays (ö. 545) ve en-Nâbiğa ez-Zübyânî’yle (y.ö. 604) birlikte üç büyük şairden biri olarak gösterilmiş, ancak hangisinin diğer ikisine göre daha üstün olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.²³

Câhiliye şairleri arasında ailesi Züheyr’in ailesi kadar şiirle iç içe olan başka bir şair bulunmamaktadır. Öyle ki ailesinde; babası Reb’â, dayısı Beşâme, kız kardeşleri Sülmâ ve el-Hansâ, oğulları Ka’b ve Büceyr, Ka’b’in oğlu el-Mudarreb lakaplı torunu ‘Ukbe ve ‘Ukbe’nin oğlu el-‘Avvâm birer şairdirler.²⁴

Şairleri şiir nazmetmeye sevk eden birbirinden farklı etkenler bulunmaktadır. el-Asma’î (ö. 216/831) bu durumu; “*Şairlerden dört kişi sana ye-*

¹⁹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, X, 228.

²⁰ Sa’leb, *a.g.e.*, s. 21; el-Ğalâyîni, *a.g.e.*, s. 142; ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allahakâti’l-‘Aşr*, s. 127.

²¹ Dayf, *a.g.e.*, s. 303.

²² el-Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu’ş-Şu’arâ*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 41.

²³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, X, 226; el-Ğalâyîni, *a.g.e.*, s. 134.

²⁴ el-İsfahânî, *a.g.e.*, X, 244; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 143; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 333.

ter: Coştuğunda Züheyr, korktuğunda en-Nâbiğa, içip şen şakrak olduğunda el-Aşâ, öfkelendiğinde de 'Antere.'²⁵ sözleriyle ifade ederek şairlerin öne çıkan özelliklerine dikkat çekmekte ve bu sözünde zikrettiği kişilerin câhiliye şairleri arasında özel konuma sahip olduklarını belirtmektedir. Züheyr'in söylediği şiirlerinin konularına bakıldığında çoğunluğunun methiyeler olması, el-Asma'î'nin bu sözünde ifade ettiği hususla bağdaşmaktadır. Zira Züheyr her ne kadar hayattaki deneyimlerinin özü mahiyetindeki hikmet şiirleriyle bilinse de ona ait şiirlerin konuları övgü üzerine yoğunlaşmaktadır. Câhiliyede şiirle kazanç sağlayan şairlerden biri olarak gösterilen Züheyr'in methiyeleri, samimi oluşu, memduhunda sadece var olan özellikleri zikretmesi ve mübalağalar içermemesi gibi özellikleriyle benzerlerinden farklıdır. Züheyr methiyelerinin çoğunu içtenlikle, 'Abs ve Zübyân kabileleri arasındaki Dâhis ve el-Ğabra savaşını bitirmek için müthiş gayret gösteren ve bunda başarılı olan Herim b. Sinân için söylemiştir. Herim b. Sinân da buna karşılık her fırsatta Züheyr'i ödüllendirmiş, hatta kendisine her selam verdiğinde dahi onu ödüllendirmeye söz vermiştir. Bu durumdan oldukça sıkılan Züheyr'in, Herim'den kaçmaya ve onu gördüğünde selam vermemeye başladığı rivayet edilmektedir.²⁶ Züheyr her ne kadar Herim'e çok fazla övgüler dizmiş olsa da, bu anektottan hareketle özellikle onun etik yönüne dikkat çekilmelidir. Zira, şiiri kazanç vesilesi olarak gören câhiliye şairlerinin kendilerine cömertçe hediyeler veren memduhlarından kaçtıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu anekdot, az evvel zikredilen Züheyr'in methiyelerine dair genel özelliklerle birlikte değerlendirildiğinde, şairin bu övgüleri kazanç sağlama saikiyle yapmadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu tutumu da, onun ahlâkî olgunluğunu ve samimiyetini ortaya koymaktadır.²⁷

Başka bir rivayete göre; Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644) Herim'in bazı çocuklarından, Züheyr'in babaları hakkında söylediği methiyeleri zikretmelerini istemiştir. Methiyeleri duyan Ömer onlara: "O sizin için güzel şeyler söylerdi." dediğinde, onlar da: "Andolsun ki biz de ona çok güzel hediyeler verirdik." demişlerdir. Bunun üzerine Ömer de: "Sizin verdikleriniz yok olup gitti, fakat onun size verdikleri bakidir." diyerek Züheyr'in şiirinin değerine işaret etmiştir. Bu anektot Ömer b. Şebbe (ö. 262/877)'nin rivayetine göre şöyledir: Ömer b. el-Hattâb Züheyr'in oğullarından birine: "

²⁵ el-Kureşî, a.g.e., s. 70; el-İsfahânî, a.g.e., IX, 80.

²⁶ el-İsfahânî, a.g.e., X, 238.

²⁷ Özdemir, Sevim, "Şiirle Kazanç Yoluna Zuheyr b. Ebi Sulmâ ile el-Mütenebbî'nin Yaklaşımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009/1, sy: IX, s. 200.

Herim'in babana giydirdiği elbiselere ne oldu?" diye sorduğunda, Zühre'nin oğlu: "Zaman onları eskitti." demiş, bunun üzerine Ömer de: "Ancak babanın Herim'e giydirdiklerini zaman eskitememiştir." ²⁸ şeklinde bir ifade kullanılarak Herim'in asil ve cömert kişiliğinin Zühre'nin şiirlerinde yaşamaya devam ettiğine göndermede bulunmuştur.

Ömer b. el-Hattâb ile Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) arasında geçen bir diyalogda; Ömer, İbn Abbâs'a şairlerin şairinden şiir rivayet edip etmediğini sorduğunda, İbn Abbâs da onun kim olduğunu sorar. Ömer de onun; (Tavil):

وَلَوْ أَنَّ حَمْدًا يُخْلِدُ النَّاسَ أُخْلِدُوا وَلَكِنَّ حَمْدَ النَّاسِ لَيْسَ بِمُخْلِدٍ

"İnsanları ölümsüz kılsaydı övgü, ölümsüz olurlardı; ne var ki ölümsüzleştirmez insanların övgüsü." diyen "şairlerin şairi" vasfına layık Zühre olduğunu belirtir. İbn Abbâs, Zühre'nin neden bu vasfı kazandığını sorduğunda ise Ömer bunu, şairin şiirinde sonra gelen beyitlerin anlamını önce gelen beyitlere bağlamak anlamına gelen mu'âzaladan ve anlaşılabilir sözler kullanmaktan kaçınmasına ve memduhunu yalnızca sahip olduğu vasıflarla övmesine bağlamıştır. ²⁹

Zühre övgü şiirlerinde o kadar samimi ve başarılıydı ki, aralarında Taha Hüseyin'in (ö. 1973) de olduğu birçok Arap edebiyat eleştirmeni; sadeliği, kolaylığı, zorlama ve tekellüften uzak oluşu, hoşgörülü insanın karakterini ortaya koyması ve karmaşık felsefi düşüncelerden uzak olması hasebiyle, Zühre'nin Zübeyn kabilesi liderlerinden Hısn b. Huzeyfe b. Bedr el-Fizârî'yi methettiği şu beytini en etkili övgü beyiti olarak değerlendirmişlerdir: (Tavil):

تَرَاهُ إِذَا مَا جِئْتَهُ مُتَهَيِّلاً كَأَنَّكَ تُعْطِيهِ الَّذِي أَنْتَ سَائِلُهُ

"-Onun yanına geldiğinde- Onu görürsün memnun, güler yüzlü ve sevinçli; sanki ondan istediğini sen ona vermişsin gibi..." ³⁰

Zühre'nin şiirleri, konu itibarıyla ağırlıklı olarak medih ve hikmetli sözler üzerinedir. Şiirleri methiye alanında yoğunlaşsa da şaire layık görülen ünvanlardan da anlaşılacağı üzere o, asırları aşarak günümüze ulaşan şöhretini eşsiz örnekler sunduğu hikmet temalı şiirlerine borçludur. Öte yandan diğer câhiliye şairleriyle kıyaslandığında şairin, kelimeleriyle okuyucunun önüne adeta somut bir portre serer gibi akli ve hayal dünyasını tatmin edecek

²⁸ el-İsfahâni, a.g.e., X, 238; el-Bağdâdi, a.g.e., II, 335.

²⁹ el-İsfahâni, a.g.e., X, 227.

³⁰ İbn Kuteybe, a.g.e., I, 139; ez-Zevzenî, Şerhu'l-Mu'âllakâti'l-Aşr, s. 128; es-Sakkâ, a.g.e., s. 148.

düzeyde en net tasvirleri yaptığı bazı şiir tenkitçilerince ifade edilmektedir.³¹ Zühreyr, şiir yeteneği açısından en büyük şairlerden biri olarak görülmüştür. O, şiirlerini saçma, mantıksız ve gereksiz kelimelerden arındırmış, birkaç kelimeye bir çok anlam sığdırmada ustalığını ortaya koymuştur.³²

Zühreyr'in bir başka özelliği de, önemseydiği büyük şiirleri üzerinde bir yıl çalışarak gramer ve estetik yönünden hataları gözden geçirdikten sonra şiir eleştirmenlerinin beğenisine sunmasıdır. Şiirlerini bir ayda nazmettiği, ancak üzerinde bir yıl çalışarak sunuma hazır hale getirdiği için onun şiirlerine "havliyyât-ı Zühreyr" adı verilmiştir.³³ Bir başka rivayete göre Zühreyr; şiirlerini dört ayda nazmeder, dört ayda gözden geçirir, dört ayda da şair arkadaşlarının görüşlerine sunar, böylece üzerinden bir yıl geçtikten sonra şiirini gün yüzüne çıkarırdı. Aynı şekilde şairin şiirlerini bir gecede nazmettiği ancak bir yılda gözden geçirerek düzelttiği rivayet edilmiştir. Ne var ki bu görüş diğerleri kadar kabul görmemiştir.³⁴ Meşhur dil eleştirmenlerinden biri olan el-Asmaî, doğaçlama şiir söyleyen şairlerden farklı olarak şiirlerini söyledikten sonra büyük bir hassasiyetle bu tarzda bir gözden geçirme işlemine tabi tuttukları için Zühreyr ve ravisi el-Hutay'e (ö. 59/678) "şüirin köleleri" ünvanını layık görmüştür.³⁵ Büyük dil âlimi Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 210/825) da bir grup edebiyatçının, Zühreyr'in en güzel övgü şiirlerini yazma ve şiirlerine esaret derecesinde bağlı olma yönlerini beğendikleri için onu sair şairlere göre daha üstün gördüklerini belirtmektedir.³⁶

Arap edebiyat tarihi kitapları, Zühreyr'in tâbî olduğu din hakkında farklı görüşler içermektedir. Çoğunlukla kabul gören görüşe göre Zühreyr, İslâmiyet'ten bir yıl önce vefat etmiştir.³⁷ Dolayısıyla şairin İslâm'ı kabul etmiş olması mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen şairin muallakasında, ahiret inancını benimsediği kanaati uyandıran ve bu inancı birkaç kelimeyle özetleyen beyitlerin varlığına işaret etmek yerinde olacaktır.³⁸ Bu beyitlerin şaire nisbeti doğrulanabilirse, bu durumun şairin kavminin dini hakkında şüphelere sahip olduğu ve câhiliyede Hanîf dinini benimsediği söylenebilir. Aynı şekilde Zühreyr'in divanında yer alan; (*Tavîl*):

فَأَقْسَمْتُ بِالْبَيْتِ الَّذِي طَافَ حَوْلَهُ رَجَالٌ بَنَوْهُ مِنْ قُرَيْشٍ وَجُرْهُمِ

³¹ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 215.

³² el-Ğalâyîni, *a.g.e.*, s. 139.

³³ el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II, 335.

³⁴ el-Ğalâyîni, *a.g.e.*, s. 156.

³⁵ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 78.

³⁶ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 144.

³⁷ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 141.

³⁸ el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II, 333; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 139; es-Sakkâ, *a.g.e.*, s. 148.

“Kureys ve Cürhüm’den onu inşa eden adamların etrafında tavaf ettiği eve yemin ettim.”³⁹ gibi beyitler, şairin Hanîf dinine mensubiyetinin delili olarak kabul görmektedir.

Son dönem Arap edebiyatçılarından olan Şevkî Dayf (ö. 1425/2005)’ın belirttiği gibi ağır basan görüşe göre şair, kavminin dininden ayrılmamıştır. Dayf, şairin şiirlerinde özellikle de muallakasında görülen İslâmiyet’in genel inanç sistemiyle örtüşen bu düşüncelerin, şairin zihninden geçen fikir esintilerinden ibaret olduğu kanaatindedir.⁴⁰ ez-Zevzenî (ö. 486/1094) de bu beyitlerden yola çıkarak Züheyr’in Hristiyan olduğunu iddia edenlerin görüşlerine karşı durmuştur. Bu beyitlerin onun Hristiyan veya Yahudi olduğunun delili olarak görülemeyeceği, olsa olsa câhiliye Araplarının Mekke ve civarında yaşayan ehl-i kitab ile olan ilişkileri gibi şairin de onlarla bazı ilişkileri olabileceği görüşünü savunmuştur.⁴¹ Bazı kaynaklarda Züheyr’in, Arapların Hak Teâlâ’ya kemal üzere kulluk eden zümresinden biri olduğu ve sağlam bir inancın özet ifadesi sayılabilecek; “*Beni ayıplayıp yalanlamayacağınızı bilsem, öldükten sonra yeryüzüne hayat verene secde ederdim.*” sözünü söylediği rivayet edilmektedir.⁴²

Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın, şiirlerinin çoğunda Herim b. Sinân, babası Sinân ve el-Hâris b. ‘Avf’ı methettiği ve Ebu’l-‘Abbâs Sa’leb (ö. 291/904) tarafından derlenen bir şiir divanı bulunmaktadır. Şairin divanı pek çok kez basılmış olup, bu baskıların en eskisi “*The Divans of the Six Ancient Arabic Poet*” adıyla 1870 yılında Londra’da oryantalist W. Ahlwardt tarafından neşredilmiştir. Bu divan, kısa bir süre sonra el-A’lem eş-Şentemerî (ö. 476/1084)’nin şerhiyle birlikte 1889 yılında İsveçli Landberg tarafından Leiden’de basılmıştır.⁴³ Daha sonra muhtelif tarihlerde Kahire, Beyrut ve Halep’te de basılmış, Mustafa es-Sakkâ (ö. 1367/1948)’nin câhiliye şiirinden seçkilerini içeren koleksiyonu olan “*Muhtârûş-Şi’ri’l-Câhili*” kitabında yaptığı gibi farklı şairlerin şiirlerini içeren kitaplarda da yayınlanmıştır.⁴⁴ Züheyr’in divanı, aralarında İbnu’s-Sikkît (ö. 244/858), Sa’leb, İbnu’l-Enbârî (ö. 328/940) ve el-Batalyevsî (ö. 494/1100) gibi alimlerin bulunduğu pek çok dilci tarafından şerh edilmiştir.⁴⁵

Züheyr’e haklı bir şöret kazandıran “mîm” kafiyeli ve aruzun tavîl

³⁹ Tammâs, Hamdû, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2005, s. 66.

⁴⁰ Dayf, *a.g.e.*, s. 303.

⁴¹ ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’l-‘Aşr*, s. 131.

⁴² el-Kureşî, *a.g.e.*, s. 70.

⁴³ Tülücü, *a.g.e.*, s. 541; Demirayak, *a.g.e.*, s. 190.

⁴⁴ Tammâs, Hamdû, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, s.7.

⁴⁵ Tülücü, *a.g.e.*, s. 542.

bahriyle nazmedilmiş altmış beyit civarındaki meşhur muallakası, 'Abs ve Zübyân kabileleri arasında kırk yıl kadar devam eden Dâhis ve el-Gabrâ savaşlarını tarafların diyetlerini ödemek suretiyle sonlandıran Benî Mürre kabilesi reislerinden Herim b. Sinân ve el-Hâris b. 'Avf'ı methetmek üzere söylenmiştir.⁴⁶ Züheyr'in muallakası dört ana bölüm üzerine kurgulanmıştır. Şair muallakasına, câhiliye şiir geleneklerinden "nesîb" veya "teşbib" denilen kalıntılar üzerinde durup gidenlerin geride bıraktıkları izler, özellikle de göç edenler arasında bulunan sevgiliye beslenen aşk ve özlemin tasviriyle başlanmasını ifade eden romantik bir girizgahla başlamıştır. Bu bölüm muallakanın birinci bölümü olup, kasîdenin başından 16. beyite kadar olan kısmı kapsamaktadır.

16 ve 25. beyitler arasını kapsayan ikinci bölümde şair, savaşı sonlandıran Herim b. Sinân ve el-Hâris b. 'Avf'a içinden gelen methiyelerini dile getirmektedir. Kasîdenin üçüncü bölümü olarak görebileceğimiz 25-45 beyitleri arasında şair, Dâhis ve el-Ğabrâ savaşlarının taraflarından biri olan Zübyân kabilesine seslenerek savaşı sona erdiren barış antlaşmasını yok saymanın veya antlaşmaya muhalif davranışlar içerisinde bulunmanın doğuracağı sonuçları dile getirerek uyarılarda bulunmaktadır. Ancak şair, muallakanın 26 ve 27. beyitlerinde görüldüğü gibi kendisine bilgelik vasfını kazandıran hikmetli beyitlerinden bir kaçını bu bölüme serpiştirmiştir. Kasîdesinin 46 ve 62. beyitler arasını kapsayan son bölümde şair, uzun hayatında edindiği bilgi ve deneyimlerine sihirli kelimelerle hayat verdiği hikmet dolu beyitleriyle "câhiliye şairlerinin bilgisi" ve "şairlerin kadısı"⁴⁷ gibi lakapları sonuna kadar hak ettiğini ortaya koymaktadır. Züheyr'in muallakasında zikredilen hikmet temalı beyitleri ele almadan önce, câhiliye şiiri bağlamında hikmet kavramını ele almanın ve câhiliyede hikmetle meşhur diğer şairlerin şiirlerinden örnekler sunarak bazı karşılaştırmalarda bulunmanın faydalı olacağı belirtilmelidir.

2. Hikmet Kavramı ve Câhiliyede Hikmet Şiiri

Hikmet (الحكمة) kelimesi, Arapçada lügatte "yargıda bulunmak, adaletle yargılamak" gibi anlamlara gelen (حکم) kökünden türemiştir. Hikmet kelimesinin sözlükteki anlamlarına bakıldığında; "Varlıkların delalet ettiği hakikatlerini bilme ve buna göre davranma, ağırbaşlılık, nefsi kontrol altında

⁴⁶ eş-Şentemerî, *Şi'ru Züheyr b. Ebî Sülmâ*, s. 276; ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, s. 108; el-Galâyîni, *a.g.e.*, s. 157; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 215.

⁴⁷ Sa'leb, *a.g.e.*, s. 21; el-Galâyîni, *a.g.e.*, s. 142; ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti'l-Aşr*, s. 127.

tutma ve öfkeye hakim olma” gibi adalet kavramıyla yakından alakalı anlamlar içerdiği görülmektedir.⁴⁸

Hikmet kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de farklı anlamlarda 20 defa zikredilmiştir.⁴⁹ Bunlardan biri olan; (ولقد آتينا لقمان الحكمة) “Biz Lokmân’a hikmeti verdik.”⁵⁰ ayetinde kelime, “şer’i hükümlere uygun aklî delil, bilgi, teorik ve pratik olarak doğruya isabet etme” anlamlarında yorumlanmıştır.⁵¹ Bu kelimenin geçtiği bir başka ayette Cenâb-ı Allah; (يؤتي الحكمة من يشاء ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا) “O, hikmeti dilediğine verir, her kime hikmet verilmişse ona çokça hayır verilmiştir.”⁵² buyurmuş, ayetteki hikmet kelimesi Kur’ân’ın te’vilinde doğru kanaati yakalamak şeklinde anlaşılmıştır. Hikmet kavramına aynı şekilde; “Allah’a itaat, dini doğru anlama ve amel etme, anlayış, takva, doğruya varma ve Allah’ın emirlerini düşünme ve tabi olma” gibi anlamlar yüklenmiştir.⁵³

Lügat yönünden anlam yelpazesi oldukça geniş olan hikmet kavramının, terimsel anlamda pek çok tarifi yapılmaya çalışılmıştır. Bu hususun zorluğuna dikkat çekmeye çalışan Ahmed Emîn (ö.1373/1954); hürriyet, güzellik, adalet vb. soyut kavramlarda olduğu gibi hikmet kavramına da sınırlı bir tanım getirmenin oldukça güç olduğunu ve böyle bir girişimde bulunmak isteyen sadece kelimenin ayırt edici önemli özelliklerini zikretmekten öte gidemeyeceğini belirtmektedir. Emîn, bazı kimselerin hikmet kavramını yaklaşık olarak tanımlamaya çalıştıklarını ve hikmeti; “Hayat deneyimlerini günlük yaşamın pratik uygulamalarıyla birleştiren ve iyi gözlem yapabilen keskin bir zekadan kaynaklanan varlıkların anlam ve hedeflerine direkt, pratik ve derin bir şekilde bakış” olarak tanımladıklarını ifade etmektedir. Tanımda dile getirilen bakışa sahip kişiye “hakîm” veya “bilge”, bu bakışı içeren söze de “hikmet” denilmiştir.⁵⁴ Edebiyat eleştirmenlerinden bazıları hikmeti; “derin düşüncelerin birkaç kelimeyle ifade edilmesi” veya “Arapların “cevâmi’u’l-kelim” olarak adlandırdıkları ulvî manaların birkaç beyitle anlatılması” olarak tanımlamışlardır. Arap edebiyat tarihçisi Muhammed ‘Abdulmun’im Hafâcî (ö.1427/2006) de hikmeti; “Akıl ve hayat

⁴⁸ ez-Zebîdî, Muhammed Murtada’l-Hüseynî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (thk.: Abdussettâr Ahmed Ferrâc), Matba’atu Hükümeti’l-Kuveyt, Kuveyt 1965, XXXI, 512.

⁴⁹ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kurâni’l-Kerim*, Dâru’l-M’arife, Beyrût 1994, s. 271.

⁵⁰ Lokman 31/12.

⁵¹ ez-Zebîdî, a.g.e., XXXI, 511.

⁵² Bakara 2/269.

⁵³ ez-Zebîdî, a.g.e., XXXI, 513.

⁵⁴ Emîn, Ahmed, *Faydu’l-Hâtır*, Mektebetü’n-Nahdati’l-Mısıriyye, Kahire tsz., IIX, 225; Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fi Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Dâru’l-Cil, Beyrut 1993, IIX, 337.

tecrübesi kaynaklı, hayırlı bir şey hakkında emir veya kötü bir şey hakkında yasaklama mahiyetinde aynı zamanda herkes tarafından kabul gören bir hüküm içeren belâğatlı, veciz ve doğru söz” olarak tanımlamıştır.⁵⁵ Hayat tecrübelerinden doğması, kısa ve öz olması, derin ve analitik bakışlardan süzülen derin düşünceler oluşu, doğruluğu ve ortak akla hitap etmesi gibi hususlar bu tanımların kesişme noktaları gibi görülmekte ve hikmet kavramının çerçevesini ortaya koyan ana özellikler olarak ortaya çıkmaktadır.

Arap edebiyatının hikmet bakımından oldukça zengin bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Nasıl ki, batı edebiyatı destanlarıyla meşhursa, doğu edebiyatı özellikle de Arap edebiyatı hikmetleriyle meşhurdur. Burada dikkat edilmesi gereken husus; Mısırlılar, Bâbilliler, Çinliler, Hintliler, İbrâniler ve Araplarda hikmetin bolluğu ve çokluğudur. Doğunun ilâhî dinlerin beşiği sayılması, hikmetin asıl kaynağının ilham olması ve doğunun eski dönemlerden beri ilham toprakları olarak görülmesi bazı edebiyatçılar tarafından hikmet bolluğunun nedeni olarak görülmektedir. Hikmet, eğitici ve öğretici niteliğe sahip olmasıyla doğu edebiyatında her zaman için sevilmiş ve kabul görmüştür.⁵⁶

Kavrama câhiliye perspektifinden bakıldığında; bazı edebiyatçıların hikmeti, eğitici ve öğretici yönü olan ve insanın ondan öğrendikleri ışığında hayatına devam etmesini sağlayan hikaye ve meseller olarak değerlendirdikleri görülmektedir.⁵⁷ Câhiliyede kâhin ve hakîmler gibi toplumun kanaat önderlerinden sayılan şairler,⁵⁸ bilgece söylenmiş veciz sözleri ifade eden hikmeti ve hayatta edindikleri deneyimleri belâğattaki ustalıklarıyla şiirlerine yansıtmışlardır. Vahiy, önceki nesillerin felsefeleri, ahlâkî değerler, insanların hayatta edindikleri kişisel deneyimler, keskin zeka, güçlü basiret, geçmişi ve şimdiki zamanı tefekkür, geçmişten dersler çıkarma ve hayatın tüm alanlarını gözlemleyici ve analitik bir bakışla inceleme hikmetli sözlerin kaynakları arasında görülmektedir. Hikmetli sözlerin gerçek hayatla bağlantılı olması, onları soyut düşünceler olmaktan çıkararak, söyleyenin fikir yapısından, yaşanılan ortam ve zamandan etkilenen fikir ve sözlere dönüştürmektedir. Hayat, ölüm, insanî ilişkiler, ahlâkî ve siyasî görüşler; câhiliye şiirlerindeki hikmetli beyitlerin içerdiği başlıca manalar

⁵⁵ Hafâcî, Muhammed ‘Abdulmunîm, *el-Hayâtu’l-Edebiyye fi’l-‘Asri’l-Câhili*, Dâru’l-Cil, Beyrut 1992, s. 147.

⁵⁶ Emin, *a.g.e.*, IIX, 223.

⁵⁷ Ali, *a.g.e.*, IIX, 340.

⁵⁸ Kutluer, İlhan, “Hikmet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 505.

arasında sayılabilir.⁵⁹ Bu bağlamda câhiliyede hikmet şiirinden anlaşılması gereken, şairin hayatta edindiği deneyim ve birikimlerini râvî ve dinleyicileri aracılığıyla sonraki nesillere aktardığı özlü sözlerdir.⁶⁰

Câhiliye dönemi şairleri, şiir nazmederken mısralar arasında dinleyiciye tecrübelerini ve hayata bakışlarını yansıtan hikmetli sözler içeren öğüt verici beyitler zikretmişlerdir.⁶¹ İslâm öncesi dönem şairlerine bakıldığında, şiir mısraları arasına inci taneleri gibi hikmet ve özlü sözler serpiştirmeyen şair varlığının pek nadir olduğu görülecektir. Şiirlerin içerdiği hikmetli sözlerin, gerçek hayatta karşılık bulan, mantıkla uyumlu ve bir bakıma uzun hayat yolculuğunun birkaç kelimeyle özetlenerek şiirle ifade edilmesi şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.⁶² Câhiliye dönemi şairleri, konularını kısaca veya uzun uzadıya işleyip belli bir mesafe kat ettikten sonra ilgili bölümü bir hikmetle sonlandırarak adeta soluklanma faslı vermişlerdir. Kasidelerin beyitleri arasına serpiştirilen hikmetli sözlerin kaynağı hayatın gerçekleri ve yaşanmışlık olduğundan her okuyucu veya dinleyicinin bu beyitlerde kendinden bir şeyler bulması doğaldır.⁶³

Fitrat ve deneyimle bağlantısı, anlamı kapalı kelimelerden uzak oluşu, câhiliye şairinin sürdüğü hayatın tüm alanlarını kapsamaması ve şairin yetiştiği ortam ve hayattan edindiği deneyimleriyle uyumlu oluşu gibi yönler, câhiliye şiirlerine konu olan hikmet ve özlü sözlerin dikkat çeken başlıca özellikleridir.⁶⁴

Bireylerin hayata bakışları ve kendilerine seçtikleri yaşam biçimi hayatta farklı alanların ortaya çıkmasına neden olmuş, buna bağlı olarak ahlâkî, dinî, ekonomik, siyasî, sosyal ve ilmî pek çok alana özgü hikmet çeşitleri ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Başlangıç evresinde geleneksel câhiliye kasidesinin bölümleri arasına sıkıştırılan hikmet dolu beyitler, câhiliye döneminden bir süre sonra hakkında uzun kasideler yazılan müstakil bir türe dönüşmüştür.⁶⁶

Câhilî arap toplumunda yazının pek yaygın olarak kullanılmaması nedeniyle bilgi aktarımında ezbere daha çok dayanılması, ezberi kolay olan iki türün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şiir ve mesellerden ibaret olan bu iki tür, içerdiği hikmetli sözlerden dolayı zaman zaman birleşerek tek tü-

⁵⁹ Tuleymât, el-Aşkar, a.g.e., s.208.

⁶⁰ el-Bustânî, Fuâd Efrâm, *eş-Şi'ru'l-Câhili Neş'etuhû ve Funûmuhû ve Sifâtuhû*, el-Matba'atu'l-Katulîkiyyeh, Beyrût 1937, s. 28.

⁶¹ Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 218.

⁶² Ferrûh, 'Ömer, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1981, I, s. 81.

⁶³ Emîn, a.g.e., IIX, 226.

⁶⁴ Tuleymât, el-Aşkar, a.g.e., s.218.

⁶⁵ Emîn, a.g.e., IIX, 226.

⁶⁶ Muhammed, Sirâcuddîn, *Mevsû'atu Râvâ'i'îş-Şi'ri'l-Arabî*, Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyyah, Beyrut tsz., I, 5.

re dönüşmüş, sahipleri unutulsa da Arap hafızasına kazınarak nesiller boyu aktarılmıştır.⁶⁷

Kafiyeli ve toplum hafızasının kutsadığı manevi değerleri içeren anlamlar taşıması, akla yatkın olup kulağa hoş gelmesi, belli bir ritme sahip olması, dillere pelesenkliği, duygu ve düşüncelerle bezeli tasvirlerle iç içe bir yapıda bulunması, içerdiği anlamlarıyla birlikte şiirlerin etkileyici ve vurucu bir güçle silahlanmasını sağlamıştır. Şiirin ve hikmetli sözlerin etkisi bağlamında Hz. Peygamber (sav)'in; “Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır.” dediği rivayet edilmektedir.⁶⁸

Veciz ve özlü olmaları ve neredeyse tüm halkların kültürel birikimlerinde kendilerine yer bulmalarından dolayı hikmetlerle meseller arasında güçlü bir bağ kurulmuş, meseller hikmetin ilkel türleri olarak görülmüştür.⁶⁹

Câhiliyede hakkında müstakil kasîdeler yazılmayan, ancak hemen hemen her şairin kasîdesinin bölümleri arasında dağınık olarak bulunan hikmet şiirlerinde bazı câhiliye şairleri şöhreti yakalamışlardır. Züheyr b. Ebî Sulmâ, ‘Ubeyd b. el-Abras (ö. 555), Tarafe b. el-‘Abd (y.ö. 564), koca dudaklı olduğu için el-Efvahu’l-Evdî olarak tanınan Salâe b. ‘Amr (ö. 570), ‘Adî b. Zeyd (ö. 587), ‘Alkame b. ‘Abede (ö. 597), ‘Antere b. Şeddâd (y.ö. 605) ve Lebîd b. Rebî‘a (ö. 41/661); şiirleri insanların kalplerine nüfuz eden hikmetli sözler içeren ve nesiller boyu aktarılan beyitlerle dolu şairlerden bazılarıdır.⁷⁰

Câhiliye dönemi şiirlerinde görülen hikmet temalı beyitler, hayat ve ölüm denklemi ve buna bağlı sebep ve sonuçlar ekseninde yoğunluk göstermektedir. Bu eksenin negatif kutbu olan ölüm, câhiliyede ileri görüşlülüğü ve bilge kişiliğiyle ün kazanmış Benî Esed kabilesinin efendilerinden biri olan şair ‘Ubeyd b. el-Abras’ın kelimelerinde başı belli ancak sonu meçhul tek yönlü bir yolculuk olarak dile getirilmiş ve o yolculuktan geri dönüşün imkansızlığına işaret edilmiştir: (*Basît*):

وَكُلُّ ذِي غَيْبَةٍ يَأْتِي
وَعَائِبُ الْمَوْتِ لَا يَأْتِي

“Geri gelebilir bir süre gizlenen herkes; ancak ölümün kaybettiği geri dönecektir kesinkes!”⁷¹

⁶⁷ Tuleymât, el-Aşkar, a.g.e., s.208.

⁶⁸ İbni Hanbel, Ahmed, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Hadis, Kahire 1995, III, 106.

⁶⁹ Emin, a.g.e., IIX, 224.

⁷⁰ Hafâcî, a.g.e., s. 329-331.

⁷¹ ‘Adîra, Eşref Ahmed, *Divânu ‘Ubeyd b. el-Abras*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1994, s. 22.

Tarafe b. el-‘Abd ise eşsiz eseri muallakasının beyitleri arasında değindiği ölümü, denklemin diğer bileşeni olan hayat üzerinden değerlendirerek hayatı durmadan eksilip tükenmeye yüz tutan bir hazine olarak gördüğünü ve zamanın törpülediği herşeyin bir gün mutlaka yok olacağını şöyle anlatmıştır: (*Tavîl*):

أرى العيشَ كنزاً ناقصاً كلَّ ليلةٍ
وما تنقصُ الأيامُ والدهرُ ينفدُ
لعمرك إنَّ الموتَ ما أخطأ الفتى
لَكَالطَّوْلِ المُرْحَى وثَنِيَاهُ بِالْيَدِ

“Görüyorum hayatı bir hazine gibi her gün azalmakta; günlerin ve zamanın azalttığı tükenmekte mutlaka..”

“Yemin olsun ki ömrüne, ölüm genci yakalamadığı müddetçe; ipi sahibinin elinde iken, otlayan hayvan gibidir.”⁷²

Hem câhiliye hem de İslâmî dönemde yaşamış muhadram şairlerden araştırmamızın konusu Züheyr’in oğlu Ka‘b b. Züheyr (ö.26/646), Hz. Peygamber (sav) için yazdığı meşhur “*Bânet Su‘âdu*” kasidesinde, ölümün kaçınılmazlığına değinerek ne kadar uzarsa uzasin bu hayat serüveninin bir yerde son bulacağını şu şekilde özetlemektedir: (*Basît*):

كُلُّ ابْنِ أُثْنَى وَإِنْ طَالَتْ سَلَامَتُهُ
يَوْمًا عَلَى آلَةٍ حَذْبَاءَ مَحْمُولٍ

“Sağlığı ve selameti uzasa da tüm insanlar; bir gün gelir tabutta taşınırlar.”⁷³

Câhiliye döneminin meşhur süvari şairi ‘Antere b. Şeddâd ise her ne kadar bir hamâset ve afif gazel şairi olarak nam salmış olsa da, onun şiirleri de dinleyiciye ders niteliğinde hikmet ve özlü sözler içeren beyitler içermektedir. Allah’ın takdirinden kaçmanın imkansızlığı, ölümün gerçekliği, ölümden kaçmaya çalışmanın beyhûde olduğu ve her ne olursa olsun takdîr-i ilahînin tecellî edeceği sanki müslüman birinin dilinden dökülürmüşçesine ne şu şekilde sergilenmektedir: (*Tavîl*):

إِذَا كَانَ أَمْرُ اللَّهِ أَمْرًا يُقَدَّرُ
فَكَيْفَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْهُ وَ يَحْدَرُ
وَمَنْ ذَا يُرَدُّ الْمَوْتَ أَوْ يَدْفَعُ الْقَضَا
وَضَرَبَتْهُ مَحْتَوْمَةً لَيْسَ تَعْتَرُ

“Allah’ın emri edilmişse takdir; kişi ondan nasıl kaçabilir ve sakınabilir?”

“Kazânın ıskalaması imkansız ve kesin iken vukû bulması; ölümü reddedecek de kimmiş ya da defedecek kazâyı!”⁷⁴

Câhiliye şairlerinin ölüme dair tasavvurları genel olarak bu yönde seyir göstermekteyken, hayata dair kanaatları de bu tasavvurun yansıması ve izdüşümü olarak görülmektedir. Hayat tasvirlerinde; uzun yaşamanın getir-

⁷² el-Mistâvî, Abdurrahmân, *Divânu Tarafe b. el-‘Abd*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 2003, s. 35.

⁷³ Fâ‘ûr, Ali Hasan, *Divânu Ka‘b b. Züheyr*, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 65.

⁷⁴ et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Şerh Divân-ı ‘Antere*, (thk: Mâcid Tîrâd), Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, Beyrut 1992, s. 78.

diği bıkkınlık, taşınması güç olan ağır bir yük, aldatıcı bir serap, çabucak geçip giden bir serüven ve ödünç olarak alınıp giyilen bir kıyafet gibi unsurlarla dile getirilmeye çalışılan anlam genel olarak hayatın geçiciliğidir. Bu olgu pek çok şair tarafından kelimelere yansıtılmıştır.⁷⁵ Ne kadar uzarsa uzasın, hayatı çabucak bitiveren bir rüya gibi gören ‘Ubeyd b. el-Abras, dünya hayatındaki nimetlerin de gelip geçici zevkler olduğunu, onların yok olmaması halinde insanın yok olup giderek o zevklerden kopacağını anlatarak, bu aldatıcı seraba kapılmaya karşı şu şekilde uyarıda bulunmaktadır: (*Basît*):

فَكُلُّ ذِي نِعْمَةٍ مَخْلُوسِهَا وَكُلُّ ذِي أَمَلٍ مَكْدُوبٌ
وَكُلُّ ذِي إِبِلٍ مَوْرُوثِهَا وَكُلُّ ذِي سَلَبٍ مَسْلُوبٌ

“Nimet sahiplerinin çekip alınacaktır nimetleri; ümit sahiplerinin yalan olacaktır ümitleri.”

“Mal mülk sahiplerinin paylaşılacaktır malları; başkasını gasp edenin gaspedilecektir çaldıkları.”⁷⁶

Geçip giden gençliğin arkasından hissedilen hüznün ve her ne yapılsa yapılsın gidenin geri getirilemeyeceği düşüncesinin yaşattığı acizlik şeklindeki benzer anlamı, ‘Adî b. Zeyd’in şiirinde olduğu gibi pek çok şairin beyitlerinde görmek mümkündür: (*Basît*):

بَانَ الشَّبَابُ فَمَا لَهُ مَرْدُودٌ وَعَلَيَّ مِنْ سَمَةِ الْكَبِيرِ شُهُودٌ
وَلَقَدْ بَكَيْتُ عَلَى الشَّبَابِ لَوْ أَنَّهُ كَانَ الْبُكَاءُ بِهِ عَلَيَّ يَعُودُ
لَيْسَ الشَّبَابُ وَإِنْ جَزَعْتَ بَرَّاجِعٌ أَبَدًا وَلَيْسَ لَهُ عَلَيَّكَ مُعِيدٌ

“Uzaklaştı gençlik artık döndürülemez geri; şahittir üzerimde yaşlılık belirtileri.”

“Gençliğe döktüm gözyaşı; sanki ağlamak onu bana geri getirecekmiş gibi.”

“Hüzünlensen de gençlik dönmez asla; onu kimse döndüremez sana.”⁷⁷

Câhiliye döneminin en kadîm bilge şairlerinden biri sayılan el-Efvahu'l-Evdî, dünya hayatının geçiciliğini şu şekilde anlatmaktadır: (*Remel*):

إِنَّمَا نِعْمَةٌ قَوْمٍ مُتَعَةٍ وَحَيَاةُ الْمَرْءِ تَوْبٌ مُسْتَعَارٌ

“İnsanların ellerindeki nimetler geçici zevktir; kişinin yaşadığı hayat ise ödünç elbise gibidir.”⁷⁸

Dünya hayatının faniliğini dile getiren câhiliye şairleri şiirlerinde, hayatın ansızın son bulabileceğini ve bu sebeple ölüme teslimiyetlerini de iş-

⁷⁵ Tuleymât, el-Aşkar, a.g.e., s.212.

⁷⁶ ‘Adîra, a.g.e., s. 21.

⁷⁷ el-Mu‘aybid, Muhammed Cabbâr, *Divânu ‘Adî b. Zeyd*, Dâru'l-Cumhûriyye, Bağdad 1965, s. 123.

⁷⁸ et-Tüncî, Muhammed, *Divânu'l-Efvahi'l-Evdî*, Dâru Sâdir, Beyrut 1998, s. 73.

lemiştirlerdir. Bu durumu ifade eden ‘Adî b. Zeyd, açıkça ölüme teslim olduğunu ve ölümün her an kapısını çalabileceğini şöyle dile getirmektedir: (Tavîl):

أَعَاذُ مَا يُدْرِيكَ أَنَّ مَنِيَّتِي إِلَى سَاعَةٍ فِي الْيَوْمِ أَوْ فِي ضُحَى الْغَدِ
 “Ey beni kınayan! Ölümümün bugün herhangi bir vakitte; olmayacağını ne biliyorsun veya yarının kuşluk vaktinde?”⁷⁹

‘Antere de şiirlerinin çoğunu nazmetme sebebi olan platonik aşkı ‘Able’ye seslenerek, ölümün kimseye kaçacak bir yer bırakmayacağını şöyle dile getirmektedir: (Kâmil):

يَا عَبَلُ أَيَّنَ مِنَ الْمَنِيَّةِ مَهْرِي إِنْ كَانَ رَبِّي فِي السَّمَاءِ قَضَاهَا
 “Ey ‘Able! Eğer Rabb’im hükmetmişse gökte ölümüne; benim ölümünden kaçacak yerim nere?”⁸⁰

Câhiliye şiirinde hayat teması sadece dünya hayatında geçirilen süreyle sınırlı kalmamıştır. Hayat ve ölüm hakkında bu derece derin bir tasavvura sahip olan bir toplumda, ölüm sonrasına dair kanaat oluşmaması normal karşılanamaz. Ölüm sonrası süreç onların dünyasında, en az ölüm öncesi kadar yer tutmuştur. Şiirlerinde bu noktaya temas eden şairlerden biri Nâbiğa ez-Zübyânî’dir. Şair bir şiirinde, Allah’ın kulları hesaba çekeceği inancını dile getirerek muhatabına ihanet edemeyeceğini şu beytiyle ifade etmektedir: (Vâfir):

وَلَكِنْ لَا تُخَانُ الدَّهْرَ عِنْدِي وَعِنْدَ اللَّهِ تَجْرِيَةُ الرَّجَالِ
 “Ben huyânet edemem hiçbir zaman sana; çünkü Allah verecektir hak ettiklerini adamlara.”⁸¹

Hayat sadece bıkkınlık veren, zaman zaman kurşun gibi ağır geçen ve geceleri adeta insanın bedenini parçalayan bir mızraktan ibaret değildir. Hayat aynı zamanda insana bilmediğini öğreten, dostunu ve düşmanını açıkça gösteren ve insanları tanıma şansı sunan bir süreçtir. Bu anlam Tarafé’nin şu beytinde hayat bulmaktadır: (Tavîl):

سَتُؤَدِّي لَكَ الْإَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدْ
 “Bilmediğin şeyleri sana gösterecektir günler; yol azığı vermediğin bir kimse getirir sana haberler.”⁸²

‘Adî b. Zeyd ise adeta “Bana dostunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.” atasözünü doğrular gibi, hayatın öğrettiği şeylerden birinin de insa-

⁷⁹ el-Mu‘aybid, a.g.e., s. 103.

⁸⁰ Sa‘id, Emin, *Şerhu Divân-ı ‘Antere b. Şeddâd*, el-Matba‘atu’l-‘Arabiyye, Kahire tsz., s. 158.

⁸¹ Tammâs, Hamdû, *Divânü’n-Nâbiğa ez-Zübyânî*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 2005, s. 96.

⁸² el-Mistâvî, Abdurrahmân, *Divânü Tarafé b. el-‘Abd*, s. 38.

nın karakterini çözümleyebilmek ve sadakatinden emin olabilmek için arkadaşını tanımanın yeterli olduğunu belirterek şu şekilde dile getirmektedir: (Tavîl):

عَنِ الْمَرْءِ لَا تَسْأَلُ وَمَنْ عَنِ قَرِينِهِ
فَكُلُّ قَرِينٍ بِالْمُقَارِنِ يَفْتَدِي
“Kişiyi sormâ, sor arkadaşını; zira her arkadaş uyar arkadaşına.”⁸³

İslâm öncesi döneme ait şiirlerde görülen hikmet temalı beyitler sadece hayat ve ölüm ekseninde kalmamıştır. Sadakat ve ihanet, hayır ve şer, ağırbaşlılık ve öfke, cesaret ve korkaklık, doğallık ve riyâkarlık, adalet ve zulüm gibi ahlâkî değerlerin yanında, zenginlik ve fakirlik, cömertlik ve cimrilik, siyaset, misafire ikram ve komşuluk hakları gibi toplumun sosyal yönlerine temas eden meselelerde de hikmet örnekleri görülmektedir.

Her nereden ve kimden gelirse gelsin haksızlığa ve zülme uğramak insana ağır gelen bir durum olmakla birlikte Tarafe, yakınlardan gelecek haksızlığın insana daha ağır geleceğini özetleyerek şöyle demektedir: (Tavîl):

وظلمُ ذَوِي الْقُرْبَى أَشَدُّ مَضَاظَةً
عَلَى الْمَرْءِ مِنْ وَقَعِ الْحُسَامِ الْمُهَنْدِ
“Kişiyi daha acı gelir haksızlık akrabadan; darbe yemesinden hint yapımı keskin kılıçtan.”⁸⁴

Câhiliye döneminde hikmet temalı şiir örnekleri yalnızca toplumda saygın bir statü sahibi, bilge kişilikleriyle şöhret bulmuş şairlerin dillerinden dökülmemiştir. Yaşadıkları toplumlardan dışlanmış yağmacı şairlerden biri olan ve Teebbata Şerran lakabıyla ünlenen Sâbit b. Câbir (y.ö. 530)’in şiirleri arasında hikmet içeren beyitler görmek mümkündür. Şaire göre; zorluklara göğüs germe, sıkıntılar karşısında sabır ve metanet gösterme kişinin kendini ispatladığı güç noktalarından biridir: (Tavîl):

وَأَجْمَلُ مَوْتِ الْمَرْءِ إِذَا كَانَ مَيِّتًا
وَلَا بُدَّ يَوْمًا مَوْتُهُ وَهُوَ صَابِرٌ
“Eğer ölecekse -ki bir gün mutlaka ölecektir- kişinin en güzel ölümü, o sabırlı iken olan ölümüdür.”⁸⁵

Zenginlerden alıp fakirleri doyuran câhiliye döneminin “Robin Hood”u, fakir ve muhtaçların koruyucusu, ekonomik hayatın çarpıklıkları nedeniyle su’lûk (yağmacı) olan şairlerin lideri ve “asil su’lûk” lakaplı ‘Urve b. el-Verd (ö.607)’in şiirleri ağırlıklı olarak; iyiliği tavsiye ve kötülüğü men, hakka ve adalete davet, zulüm ve despotluğa direniş, yoksullukla savaş, toplumun katmanları arasındaki haksızlıkları reddetme ve sosyal adaletin tesisi

⁸³ el-Mu’aybid, a.g.e., s. 103.

⁸⁴ el-Mistâvî, Abdurrahmân, *Divânu Tarafe b. el-‘Abd*, s. 36.

⁸⁵ el-Mistâvî, Abdurrahmân, *Divânu Taabbeta Şerran*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2003, s. 28.

gibi konuları ele almıştır.⁸⁶ ‘Urve her ne kadar zenginleri sevmese de onun zenginler kadar, kaderine boyun eğmiş fakirlerle de sorunu olduğu rivayet edilmektedir. Bir şiirinde bu noktaya işaret etmektedir: (Tavîl):

لَحَى اللّٰهُ صُعْلُوكًا إِذَا جَنَّ لَيْلُهُ مَضَى فِي الْمَشَاشِ الْفَاكُلَ مَجْرَرٌ

“Allah fakirin belasını versin! Gecesi çekince karanlıktan perde; alışıktır kemik parçaları seçmeye develerin kesildiği yerde.”⁸⁷ ‘Urve fakirin içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtulabilmesi ve daha rahat bir hayat sürebilmesi için risk alması gerektiğini şöyle dile getirmektedir: (Kâmil):

خَاطِرٌ بِنَفْسِكَ كَيْ تُصِيبَ غَنِيمَةً إِنَّ الْجُلُوسَ مَعَ الْعِيَالِ قَبِيحٌ
فَالْمَالُ فِيهِ تَجَلَّةٌ وَمَهَابَةٌ وَالْفَقْرُ فِيهِ مَذَلَّةٌ وَفُضُوحٌ

“Ganimet kazanmak için kendini riske et; Aile ile birlikte (boş boş) oturmak kötü bir şeydir.”

“Zenginlikte vardır saygınlık ve heybet; fakirlik ise ancak zillet ve rezalet.”⁸⁸

Şairin, herhangi bir surette fakirliğin kapanından kurtulamayan gerçekten muhtaç fakire karşı beslediği duyguları ise şöyledir: (Tavîl):

فَرَّاشِي فَرَّاشِ الضَّعِيفِ وَالْبَيْتُ بَيْتُهُ وَكَمْ يُلْهِنِي عَنْهُ غَزَالٌ مُنْعَعٌ

“Yatağım güçsüzün yatağıdır, evim de evi; ceylan yüzlü güzel bile ona karşı oyalayamaz beni.”⁸⁹

Câhiliye dönemi şairlerinin şiirlerinden örneklerin sunulduğu bu bölümde görüldüğü gibi toplumun kanaat önderlerinden sayılan ve toplumun manevi değerlerine ışık tutan şairler, toplumun fertlerine yol göstermek ve bu deneyimleri sonraki nesillere aktarmak adına, hayatın tüm alanlarına dair edindikleri öngörü, tecrübe ve birikimlerini vecîz ve belîğ ifadelerle dile getirmişlerdir.

3. Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Muallakasında Hikmet

Züheyr'in hayatının ele alındığı ilk bölümde de zikredildiği üzere şair; yaşadığı toplumun manevi değerlerini hikmetli sözlerle somutlaştırdığı belâğat şaheserlerini, muallakasının iki farklı yerinde toplamda on dokuz beyitte ortaya koymuştur. “Şairlerin hakîmi” lakabını hak etmiş Züheyr'in, özellikle “ve men... ve men...” (ve kim ki... ve kim ki...) diye peş peşe sıralanan muallakasındaki hikmet dolu beyitler nesiller boyunca insanlarda hayranlık

⁸⁶ Muhammed, Esmâ Ebû Bekr, *Divânu 'Urve b. el-Verd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1998, s. 13.

⁸⁷ Muhammed, Esmâ Ebû Bekr, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁸ Muhammed, Esmâ Ebû Bekr, *a.g.e.*, s. 54.

⁸⁹ Muhammed, Esmâ Ebû Bekr, *a.g.e.*, s. 83.

uyandırmıştır.⁹⁰ Muallakasındaki beyitlerinde, Allah'ın herşeyi bilmesi, ölümün kaçınılmazlığı, hesap günü, cimrilik ve insan ilişkileri gibi konuları ele alarak mesajlarını dönemi insanlarına ve râvileri aracılığıyla sonraki nesillere ulaştırmayı başarmıştır. Bu bölümde, şairin hikmet yüklü beyitlerinin analizi ve içerdiği anlam doğrultusunda hikmetin hangi manası çatısı altında yer aldığı hususuyla ilgili çalışma yürütülecektir. Şairin muallakasında dile getirdiği bu manaların, adeta bir müslümanın dilinden dökülürcesine tevhid inancıyla uyumlu manalar olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde bu manaların pek çoğuyla aynı doğrultuda nass bulunmaktadır. Muallakada geçen hikmetli beyitlerin daha iyi anlaşılması adına yeri geldiğinde yine câhiliye şiirinden ya da dinî metinlerden benzer anlamlar içeren örneklerle karşılaştırma yapma gayreti gösterilecektir.

Zühey'r'in muallakasında görülen hikmetli beyitler şu şekilde ele alınabilir:

3.1. Allah ın Gizli, Açık Her Şeyi Bilmesi ve Ahiret İnancı:

Zühey'r, muallakasının üçüncü bölümü olarak nitelendirebileceğimiz kısımdaki bu iki beytini, Herim b. Sinân'ın çabalarıyla sonlandırılan savaşın taraflarından Zübyân kabilesine anlaşmaya bağlı kalmaları ve samimi olmaları hususunda yaptığı uyarılar arasında zikretmiştir. Onlara uyarıda bulunurken Allah'ın her şeyi bildiğini, dolayısıyla ihanet düşüncesini içlerinden dahi geçirmelerinin gizli kalmayacağını belirtmektedir. Şairin inancına dair birçok eleştirmenin görüş beyan ettiği ve ahiret inancına sahip bir mü'min olduğunun delili olarak gördükleri daha önce de değinilen bu beyitlerde Zühey'r, bu hayatın bir de ötesi olduğunu, bundan dolayı da yapılanların hesabının bir gün mutlaka görüleceğini özetlemektedir: *(Tavil)*:

فَلَا تَكْتُمَنَّ اللَّهُ مَا فِي نَفْسِكُمْ لِيَخْفَى وَمَهْمَا يُكْتَمُ اللَّهُ يَعْلَمُ
يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلَ فَيُنْقَمَ

“Gizli kalsın diye- içinizden geçen hiyanetleri, sakın gizlemeye çalışmayın Allah'tan; ne saklanırsa saklansın, onu bilir Yaradan.”

“Ya ertelenip bir deftere yazılarak hesap gününe bırakılır hiyanetin cezası; ya da çabuklaştırılıp alınır intikamı.”⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'in, “De ki: “İçinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da

⁹⁰ Emin, *a.g.e.*, IIX, s.226.

⁹¹ Tammâs, *Divânu Zühey'r b. Ebî Sulmâ*, s. 68.

Allah onu bilir.”⁹² meâlindeki ayetine bakıldığında, ayetin bu beyitlerin anlamıyla bire bir örtüştüğü görülecektir.

İnancın tahrifata uğradığı ve dinî değerlerin toplumun pratik hayatından büyük ölçüde çekildiği dönem olan câhiliyede, şairlerin bu tür dini duygularla bezeli hikmet şiirleriyle toplumun manevi değerlerine yön vermeye çalıştıkları düşünülmektedir.

3.2. Uzun Hayatın Getirdiği Bıkkınlık:

Züheyr, kasîdesinin son bölümündeki özlü sözlerle derlediği beyitlerine uzun yaşamanın ruhuna yüklediği ağır yükü dile getirmekle başlamaktadır. Câhiliye döneminde uzun yaşayanlardan biri olan şair, bu hayatta seksen yıl gibi uzun bir süre yaşadığını, böylesine uzun yaşayan her fert gibi kendisinin de hayattan bıkip usandığını muallakasının 46. beyitinde şöyle anlatmaktadır: (*Tavîl*):

سَعِمْتُ تَكَالِيفَ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ تَمَانِينَ حَوْلًا لَا أَبَا لَكَ يَسْأَمُ

“Bıktım, usandım hayatın sıkıntılarından; elbette usanır -babası olmayasınca- seksen yıl yaşayan.”⁹³

Yaşadığı seksen yıl neticesinde bu derece bıkkınlığa düşen Züheyr karamsar ve bıkkın ruh halini bu şekilde ifade ederken, yine muammerundan biri olan ve yüz yıldan fazla yaşadığı rivayet edilen Züheyr b. Cenâb el-Kelbî (ö. 564)’nın uzun hayat neticesindeki bıkkın ruh halini anlatmaya aşağıdaki beytin yeterli olacağı aşikârdır: (*Kâmil*):

وَلَقَدْ سَعِمْتُ مِنَ الْحَيَاةِ وَطَوَّلُهَا وَعَمَرْتُ مِنْ عَدَدِ السِّنِّينِ مَعِينَا

“Hayattan ve uzunluğundan bıktım usandım; yıllardan yüzlercesini yaşadım.”⁹⁴ Şair bir başka şiirinde uzun ömrü sebebiyle oluşan bıkkınlığını ve ölümün ne zaman geleceğine aldırmadığını şöyle ifade etmektedir: (*Kâmil*):

لَقَدْ عُمِرْتُ حَتَّى مَا أَبَالِي أَحْتَفِي فِي صَبَاحِي أَمْ مَسَائِي
وَحَقٌّ لِمَنْ أَتَتْ مَائَتَانِ عَامًا عَلَيْهِ أَنْ يَمَلَّ مِنَ الثَّوَاءِ

“Uzunca yaşadım öyle ki umrumda bile değil; ölümüm sabahımda mı yoksa akşamımda mı?”

“Hakkıdır iki yüz yıl geçenin başından; bıkip usanmak yaşamaktan.”⁹⁵

Bu manaya yakın bir anlamı, ‘Ubeyd b. el-Abras’ın hayatın anlamsızlığı-

⁹² Âli ‘İmrân, 3/29.

⁹³ Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

⁹⁴ el-Baytâr, Muhammed Şefik, *Divânu Züheyr b. Cenâb’el-Kelbî, Dâru Sâdır, Beyrût 1999*, s. 110.

⁹⁵ el-Baytâr, a.g.e., s. 53.

nı ve uzun yaşamanın azap ve işkenceden başka bir şey olmadığını anlatan şu beyiti dile getirmektedir: (Basît):

وَالْمَرَّةُ مَا عَاشَ فِي تَكْذِيبِ طُولُ الْحَيَاةِ لَهُ تَعْذِيبُ
 “Kişi yaşadığı müddetçe yalandadır; uzun hayatı da ona azaptır.”⁹⁶

3.3. Gaybın Bilinmezliği:

İnsanoğlunun bilgisi sadece olmuş şeylerle sınırlıdır. Henüz vuku bulmamış hadiseler insan için gayb dairesindeki meçhul şeyler olup, insanın bunları bilmesi mümkün değildir. Şair de kasîdesindeki bu anlama işaret eden beyitte, bilgisinin dünü ve bugünü kapsayabileceğini, ancak yarının ne getireceğini bilme hususunda tam bir acizlik içerisinde olduğunu ifade etmektedir: (Tavîl):

وَأَعْلَمُ مَا فِي الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ وَلَكِنِّي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدِ عَمَّ
 “Bilirim bugün ve öncesi dün olup bitenleri; ancak körüm yarın olacaklara karşı.”⁹⁷

Şairin bu ifadesindeki anlam, “Hiçkimse yarın ne kazanacağını bilemez.”⁹⁸ âyet-i kerîmesinde zikredilen insanın gayb hakkında bilgi sahibi olmadığını ortaya koyan vecîz ve eşsiz ifadeyle tam bir uyum halindedir.

Gaybın bir türü de ölümün ne vakit gerçekleşeceği bilgisidir. Gelecekte başına neler geleceğini bilemeyen insanoğlu ölümünün de ne zaman olacağı hususunda fikir sahibi değildir. Şair Tarafe, bu çaresizliği şu şekilde dile getirmektedir: (Tavîl):

لَعَمْرُكَ مَا أَدْرِي وَإِنِّي لَوَاجِلٌ أَفِي الْيَوْمِ إِقْدَامُ الْمَنِيِّ أَمْ غَدِ
 “Bilmiyorum ömrüne andolsun ki -ki ben ürperiyorum-; bugün mü yoksa yarın mı ölümün gelişi?”⁹⁹

3.4. Gelişigüzel Bir Şekilde Gelen Ölüm:

Câhiliye şairlerinin hikmet dolu şiirlerinde en fazla değindikleri temalardan biri olan ölüm; vahşi hayvanlara ve karşı konulamaz güçlere sahip, olağanüstü yaratıklara benzetilmektedir. Züheyr'e göre ölüm, kör ve kontrolsüz bir güçtür. Bir çok şair gibi Züheyr de, hayatlarını çepeçevre kuşatan çölde yaşayan varlıklardan esinlenilmiş bir tema ile ölümün gerçekleş-

⁹⁶ 'Adîra, a.g.e., s. 23.

⁹⁷ Tammâs, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

⁹⁸ Lokmân, 31/34.

⁹⁹ eş-Şeybânî, Ebû 'Amr, *Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'*, (thk: 'Abdulmecîd Hemmû), Müessesetü'l-'Alâmî li'l-Matbû'ât, Beyrût 2001, s. 82.

mesini, gözleri gece görmeyen devenin toslaması üzerinden canlandırmaktadır. Geceleyin görmeyen deve ayaklarını nereye atacağını bilmeden rastgele yürür ve sağa sola toslayarak yol alır. Şair bu beytinde, ölümün rastgele ve bir sıra gözetmeksizin mahlukatın hayatlarına son verdiğini, ıskaladığı kimselerin ise yaşlanana kadar uzun bir hayat sürdüğünü belirtmektedir: (Tavîl):

رَأَيْتُ الْمَنَايَا خَبَطَ عَشْوَاءَ مَنْ تُصَبُّ تَمَّتْهُ وَمَنْ تُخْطِئُ يُعَمَّرُ فِيهِمْ
 “Ölümü, gece görmeyen bir devenin toslamasından ibaret görüyorum, öldürüyor rast getirdiğini; yaşıyor ve yaşlanıyor rast getiremediği.”¹⁰⁰

Kaçınılmaz bir son olan ölüm, Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö.28/649)’nin tasavvurunda korkunç pençeleriyle avına saldıran yırtıcı bir hayvan şeklinde tezâhür etmektedir: (Kâmil):

وَإِذَا الْمَنِيَّةُ أَنْشَبَتْ أَظْفَارَهَا أَلْفَيْتُ كُلَّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ
 “Ölüm pençelerini gösterip batırdığında; yaramadığını anlarsın ne bir narzarlık ne de bir muska.”¹⁰¹

Bazı câhiliye şairleri, ölüm hadisesiyle zaman arasında güçlü bir bağ görmüşler ve bu bağı şiirlerinde dile getirmişlerdir. Ölümle zaman arasında ortaya koydukları bu bağı en fazla “zaman ve felek” anlamlarına gelen, canlıların ölümünden sorumlu tuttıkları ve hakikatini tam olarak bilmedikleri otoriter bir güç saydıkları “dehr” kelimesiyle ifade etmişlerdir. Öyle ki zamanla bu terim, direkt olarak ölümü ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm vahye muhatap olan câhiliye toplumunun hayat tasavvurunu açıklarken; “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.”¹⁰² ayetiyle onların, hayatın son bulmasını zamana yüklediklerini ifade etmektedir. Câhiliye döneminin meşhur kadın şairi el-Hansâ (ö.24/645) da ölümü, hayatını sonlandırmak istediği kişiye oklarını atan zaman (dehr) olarak ifade etmektedir: (Tavîl):

أَرَى الدَّهْرَ يَرْمِي مَا تَطْيِشُ سَهَامُهُ وَكَيْسَ لِمَنْ قَدْ غَالَهُ الدَّهْرُ مَرَجِعُ
 “Görüyorum ki, okları atıyor zaman ıskalamıyor; zamanın helâk ettiği kimsenin dönüşü asla olmuyor.”¹⁰³

İmru’l-Kays ta şiirinde, câhiliye dönemi düşünce tarzı ve tasavvuru-

¹⁰⁰ Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹⁰¹ eş-Şâl, Ahmed Halîl, *Divânu Ebî Züeyb el-Hüzelî*, Merkezu’d-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İslâmiyyeh, Port Saïd 2014, s. 49.

¹⁰² Câsiye, 45/24.

¹⁰³ Tammâs, Hamdû, *Divânu’l-Hansâ*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2004, s. 80.

na uygun bir şekilde zamanı insanları yutan bir canavar gibi tasvir etmektedir: (Vâfir):

أَلَمْ أُخْبِرْكَ أَنَّ الدَّهْرَ غُولٌ خَتُّورُ الْعَهْدِ يَلْتَهُمُ الرِّجَالَا
 “Sana söylemedim mi zamanın canavar olduğunu; aldatıcı olup insanları yuttuğunu.”¹⁰⁴

3.5. Geçimsizliğin Cezası:

Hayatta gösterilen başarı büyük ölçüde kişinin sosyal becerilerine endekslidir. Çevredeki insanlarla kurulacak doğru iletişim, tarafları tatmin edecek bir ilişkinin ortaya çıkmasına vesile olur. Başkalarıyla geçinmemek, onlara karşı davranışlarda olumsuzluklar sergilemek, agresif ve geçimsiz tutum içerisinde olmak toplum tarafından dışlanmanın, mutsuzluğun ve başarısızlığın ana nedenleri arasında yer alır. Hayattaki mutlulukların çoğunun, iletişim halinde olunan insanlarla kurulan başarılı ilişkilerden, problemlerin çoğunun da başarısız ilişkilerden kaynaklandığı kabul gören genel bir kanaattir. Muallakasının 49. beyitinde bu duruma dikkat çeken Züheyir, insanlarla geçinme hususunda başarısızlık gösterenlerin en hafif tabiriyle muhataplarından tepki göreceğini, dışlanacağını ve adeta ayaklar altına alınacağını şu kelimelerle ifade etmektedir: (Tavîl):

وَمَنْ لَمْ يُصَانِعْ فِي أُمُورٍ كَثِيرَةٍ يُضْرَسُ بِأَنْيَابِ وَيُوطَأُ بِمَنْسَمِ
 “Kim bir çok işlerde ilımlı davranmayıp geçimsizlik ederse; ayaklar altında ezilir ve ısırılır köpek dişleriyle.”¹⁰⁵ Yaşadığı çevreden mülhem bir örnekle bu beyitinde şair, insanlarla geçinebilmenin bir sanat olduğuna ve bu sanatı icra edemeyenlerin muhataplarından gelecek pek çok problemle karşılaşacağına dikkat çekmektedir.

3.6. Şeref ve Namusun Kalkanı İyiliktir:

İnsanlar gösterdikleri davranışların karşılığını genellikle kendi cinsinden görürler. Başkalarına hüsnü zanda bulunulur, iyilik ve ihsan yapılırsa, bunun karşılığı genel olarak hüsnü zan, iyilik ve ihsan şeklinde olur. Buna mukabil olumsuz davranış sergilenmesi halinde aynı cinsten karşılığın gelmesi kaçınılmaz bir hal alabilir. Sergilenen davranış, karşı tarafta bununla örtüşen bir davranış türünü tetikleyecektir. İşte muallakasının 50. beyitinde bu manaya işaret eden şair, namusuna hanel getirmemek adına iyilik yapı-

¹⁰⁴ es-Sendûbî, Hasan, *Şerhu Divânî İmrîi'l-Kays*, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut 1990, s. 214.

¹⁰⁵ Tammâs, *Divânu Züheyir b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

nın bu davranışının karşılık bulacağını ve bu iyiliğinin adeta koruma kalka-
nı görevini yerine getireceğini ifade etmektedir. Diğerkâmlık duygusundan
yoksun olanların ve gücü yettiği ve imkanı elverdiği halde insanlara iyilik
yapmaktan imtina edenin ise, eleştiri hatta hoşuna gitmeyeceği kötü sözle-
re maruz kalacağını belirten Züheyr, beytin ikinci mısrasında insanlara kö-
tü söz sarf etmekten sakınmayanın kötü sözle karşılaşmasının kaçınılmaz-
lığını dile getirmektedir: (*Tavil*):

وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ مِنْ دُونِ عَرْضِهِ يَفْرَهُ وَمَنْ لَا يَتَّقِ الشَّتْمَ يُشْتَمُ
“Kim ırzını korumak için iyilik yaparsa onu korumuş olur; kim de sövül-
mekten kaçınmazsa ona sövülür.”¹⁰⁶

İyilik yapmayı ve malı insanlar için harcıyıp ihsanda bulunmayı, eleşti-
riden ve sövülmeye maruz kalmaktan korunma, aynı zamanda toplumun
fertleri arasında birlik ve beraberliği sağlama vesilesi olarak görenlerden
biri de el-Musakkibu'l-'Abdi lakabıyla meşhur 'Âiz b. Mihsan b. Sa'lebe (ö.
587)'dir. Şair, malın insanların yararına harcanmasının ırzı koruma aracı
olarak görülebileceğini, keza başkalarını yermekten vazgeçmeyen yeril-
mekten kurtulamayacağını şöyle özetlemektedir: (*Remel*):

يَجْعَلُ الْمَالَ عَطَايَا جَمَّةً إِنَّ بَذَلَ الْمَالِ فِي الْعَرْضِ أُمَّمٌ
لَا يُبَالِي طَيِّبُ النَّفْسِ بِهِ عَطَبَ الْمَالِ إِذَا الْعَرْضُ سَلِمَ
وَاعْلَمْ أَنَّ الدَّمَ نَقْصٌ لِلْفَتَى وَمَتَى لَا يَتَّقِ الدَّمَ يُذَمُّ
“Malını mülkünü çokça bağışlar; malı infak etmek ırzı koruma karşılığı-
dadır.”

“Gönlü hoş olan aldırılmaz malının telef olmasına; ırzı selamette oldukça.”
“Bilesin ki; yergi kusurudur delikanlının; yermekten kaçınmadıkça kurtu-
lamaz yerilmekten.”¹⁰⁷

3.7. Cimriliğin Akibeti:

Câhiliye dönemi Araplarının meşhur oldukları en çok övgüye layık
değerlerinden biri de cömertliktir. Öyle ki cömertlik ve misafirperverlik,
câhiliye döneminden rivayet edilen şiirlere bakıldığında kahramanlık, ba-
hadırlık ve fahrdan sonra en çok öne çıkan konulardan biridir.¹⁰⁸ Arapça,
“bir kişinin misafirin çok olduğuna, onlara yemek hazırlamak için çok
ateş yaktığına” işaret etmek için kinaye olarak kullanılan ve o kişinin cö-

¹⁰⁶ Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebi Sulmâ*, s. 70.

¹⁰⁷ Es-Sayrafî, Hasan Kâmil, *Divânu Şi'ri'l-Musakkibi'l-'Abdi*, Ma'hadu'l-Mahtûtati'l-'Arabiyye, Kâhire
1971, s. 226.

¹⁰⁸ Ögmüş, Harun, *Câhiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 218.

mertliğinin göstergesi sayılan “كثير الرماد” “Külü çok”¹⁰⁹ benzeri ifade ve anlamlarla doludur. Cömertlik ve misafirperverliğin böylesine önemli adedildiği bir toplumda, zıttı olan cimriliğin çirkin görüleceği aşikârdır. Muallakasının 51. beytinde Züheyr, kişinin cömertlik yapacak imkanlara sahip olduğu halde bunu insanlardan sakınmasının, kendisine dışlanma ve yergi olarak döneceğini belirtmektedir: (Tavîl):

وَمَنْ يَكُ ذَا فَضْلٍ فَيَبْخُلُ بِفَضْلِهِ عَلَى قَوْمِهِ يُسْتَعْنَنَ عَنْهُ وَيَذْمَمُ
 “Kişi varlıklı olup kavmine karşı cimrilik edince; dışlanıp yalnız bırakılır ve yerilir.”¹¹⁰

Câhiliye döneminin meşhur şairlerinden ‘Alkame b. ‘Abede’l-Fahl (ö. 3/625), malı tüketip yok etmesine rağmen cömertliği yergiye layık bir davranış olarak değerlendirmemekle birlikte, malı sahiplerinin elinde bırakıp çoğaltmasına rağmen cimriliği yergiyi hak eden bir tutum olarak görmektedir: (Basît):

وَالْجُودُ نَافِيَةٌ لِلْمَالِ مُهْلِكَةٌ وَالْبُخْلُ مُبْقٍ لِأَهْلِيهِ وَمَذْمُومٌ
 “Cömertlik malı helak edip yok eder; yerilen cimrilik ise malı sahibine bırakır.”¹¹¹ Züheyr şiirinde cimrilik yapanın dışlanıp yerileceğini anlatırken, ‘Alkame cimriliğin kendisinin bizzat yerilmeyi hak eden bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Hoş görülmeyen bir davranışı sergileyen kimsenin de yerilmesi oldukça doğaldır.

3.8. Ahde Vefa:

Câhiliye döneminde arapların yücelttiği değerlerden biri de ahde vefadır. O dönemde siyasi bir düzenin olmaması toplumda ahenk ve nizamın, kabile, kan bağı ve insanların birbirlerine verdikleri söz aracılığıyla sağlanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Toplumda bu derece büyük bir misyon yüklenmiş ahde vefaya aykırı davranmanın büyük bir ayıp olarak görüldüğü ve bu davranışı sergileyenlerin de insanların toplandığı pazar ve panayırarda teşhir edildiği rivayet edilmektedir.¹¹² Züheyr b. Ebi Sülmâ da, yaşadığı toplumun önem atfettiği bu değerine işaret ederek ahde vefa gösteren sözünün eri kimsenin yerilmekten ve kınanmaktan kurtulacağını, kalbe rahatlık verecek iyi bir davranışa yönelmek isteyen vefakar birinin ise bu

¹⁰⁹ el-Bağdâdi, *a.g.e.*, XI, 228.

¹¹⁰ Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹¹¹ eş-Şentemerî, el-‘Alem, *Divânu ‘Alkame b. ‘Abedetî’l-Fahl*, (thk.: Hannâ Nasr el-Hittî), Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût 1993, s. 43.

¹¹² Ögmüş, *a.g.e.*, s. 253.

iyiliği yapmada asla tereddüde düşmeyeceğini şu kelimelerle dile getirmektedir: (*Tavîl*):

وَمَنْ يُوفِ لَا يُدْمَمُ وَمَنْ يُهْدِ قَلْبُهُ
إِلَى مُطْمَئِنِّ الْبِرِّ لَا يَتَجَمَّعُ
“Kınanmaz her kim vefakâr olursa; tereddüde düşmez her kimin kalbi de huzur verecek bir iyiliğe yöneltilirse.”¹¹³

Ahde vefayı önemseyen câhiliye toplumunun önemli şairlerinden biri olan el-Musakkibu'l-‘Abdî'nin bu hususa dair şu birkaç beyiti, onun ve hitap ettiği insanların bu değere ne kadar önem verdiği göstergesi olarak görülebilir: (Remel):

لَا تَقُولَنَّ إِذَا مَا لَمْ تُرِدْ
حَسَنٌ قَوْلٌ نَعَمٌ مِنْ بَعْدِ لَا
إِنَّ لَا بَعْدَ نَعَمٍ فَاحْشَةَ
فَإِذَا قُلْتَ نَعَمٌ فَاصْبِرْ لَهَا
أَنْ تُتِمَّ الْوَعْدَ فِي شَيْءٍ نَعَمٌ
وَقَبِيحٌ قَوْلٌ لَا بَعْدَ نَعَمٍ
فَبِلا فَبِأَدَا إِذَا خَفَتِ النَّدْمُ
بِنَجَاحِ الْوَعْدِ إِنَّ الْخُلْفَ ذَمٌّ
“Sözünü yerine getirmeyi arzulamadığın şeyde, asla “evet” deme!”
“Güzeldir “hayır” dedikten sonra “evet”; çirkindir “evet” dedikten sonra “hayır” demek.”

““Evet” dedikten sonra “hayır” pek çirkindir hakikaten; “hayır” diyerek başla pişmanlıktan çekinirsen.”

““Evet” dediysen eğer o sözü gerçekleştirene kadar sabret!; zira kınanacak davranıştır ahde hıyanet.”¹¹⁴

3.9. Beyhûde Ölüm Korkusu:

Ölüm, hemen her insanın zaman zaman hakikati üzerinde derinden düşündüğü genel bir varlık meselesi olmasına karşın; câhiliye döneminde sürülen kabile hayatında şairin müşahade ettiği ölümü çağrıştıran tezahürler, bu mesele hakkında çokça tefekküre dalıp bu düşünceleri şiirleriyle somutlaştırmasına yol açmıştır. Câhiliye şairi, yaşadığı acımasız çöl hayatında susuzluk ve kuraklıklarla toprağın ölümünü, bu çetin ortamda sürülen zorluklarla dolu hayatta doğal ölümler ve kabileler arasında intikam, kin ve öfkenin körüklediği sürüp giden savaşlarda insanların ölümünü görerek etkilenmiş ve bu duygularını şiirine yansıtmıştır. Bu duyguların şair üzerindeki en düşük etkisinin, yaşadığı gün ve yarını için güven, istikrar ve huzur gibi insanî duygulardan mahrumiyetle birlikte her an ölüm tehdidiyle karşı karşıya kalma korkusu olduğu anlaşılmaktadır. Şairin ruhu ve aklına çörekle-

¹¹³ Tammâs, *Divânu Zühayr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹¹⁴ es-Sayrafî, *a.g.e.*, s. 228.

nen ölüm korkusu, her canlının kaçınılmaz sona doğru yol alması gerçeğiyle birleştiğinde, kalpte korkunun tetiklediği katı bir cesaretin yer ettiği düşünülmektedir. Züheyır, çevresindeki insanların genç yaşlı demeden farklı sebeplerle aynı hakikate doğru ecelleri geldiğinde göçüp gittiğini yakinen görmüş, böylece ölümün kaçınılmazlığını idrak etmiş ve hem kendini hem de şiirine kulak verenleri bu sona hazırlamak için düşüncelerini muallakasının şu beytine aktarmıştır: (Tavîl):

وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَايَا يَنْتَهُ وَإِنْ يَرْقُ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلْمٍ

“Kim korkarsa ölümün sebeplerinden onu yakalar ölümün sebepleri; merdivenle göğün kapılarına yükselse bile.”¹¹⁵ Bu beytin anlamına bakıldığında, “Nerede olursanız olun, göğe yükselen sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.”¹¹⁶ ayetinin anlamıyla birebir örtüştüğü görülür.

Câhiliye dönemi şairlerinin hikmet temalı şiirlerinde en çok yer bulan anlamlardan biri olan ölüme ve kaçınılmaz son olduğuna vurgu yapan pek çok örnek görülmektedir. Muallaka şairlerinden ‘Amr b. Kulsûm (y.ö. 600)’un, en seçkin kasidesi olan muallakasında ölümden kaçışın olmadığını ve onun bir yazgı olduğunu anlattığı beyti şöyledir: (Vâfir):

وَإِنَّا سَوْفَ تُدْرِكُنَا الْمَنَايَا مُقَدَّرَةٌ لَنَا وَمُقَدَّرِينَ

“Ölüm yetişecektir mutlaka bize; biz ona yazgılıyız o da bize.”¹¹⁷

Yine muallaka şairlerinden biri olan ‘Antere b. Şeddâd ta, koca kayalardan inşa edilmiş kalelere sığınmanın dahi kişiyi ölümün musibetlerinden koruyamayacağını şu şekilde ifade etmektedir: (Kâmil):

فَالْمَوْتُ لَا يُنْجِيكَ مِنْ آفَاتِهِ حِصْنٌ وَلَوْ شِيدَتْهُ بِالْجَنْدَلِ

“Ölümün belalarından kurtaramaz kaleler seni; kayalardan inşa etsen dahi.”¹¹⁸

3.10. İyiliği Hak Edene Yapmak:

Toplumların ortak kültüründe “kime iyilik ettiysen, sakın ondan kendini” veya “iyilikten maraz doğar” gibi anlamlar taşıyan sözler bulunmasına karşın, bunun tam zıt anlamını taşıyan “iyilik yap denize at, balık bilmezse hâlik bilir” anlamına gelen atasözlerinin varlığı bilinmektedir.¹¹⁹ İslâm ön-

¹¹⁵ Tammâs, *Divânu Züheyır b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹¹⁶ Nîsa 4/78

¹¹⁷ Ya’kûb, Emil Bedî, *Divânu’Amr b. Kulsûm*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut 1996, s. 66.

¹¹⁸ Sa’îd, a.g.e., s. 114.

¹¹⁹ Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 153.

cesi câhiliye toplumunda da, bu iki zıt görüşü benimseyenlerin varlığı o döneme ait şiirlerden anlaşılmaktadır. Muallakasına bakıldığında Züheyr'in bu husustaki kanaatinin, iyiliğin hak edene yapılmasının uygun olacağı yönünde olduğu görülmektedir: (Tavîl):

وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ يَكُنْ حَمْدُهُ دَمًا عَلَيْهِ وَيَنْدَمُ
 “Her kim iyilik ederse kıymet bilmez nanköre; pişman olur ve onun teşekkürü yergiden ibaret olur kendisine.”¹²⁰

Arap atasözleri kitaplarında, Züheyr'in bu kanaatiyle aynı doğrultuda atasözleri ve kıssaların olduğu ifade edilmelidir. Bunların birinde kültürümüzdeki “besle kargayı oysun gözünü” atasözüyle aynı anlamı taşıyan; “سَمِّنْ كَلْبَكَ يَا كُمَّلَكَ» “Köpeğini şişmanlat (besle), seni yesin.” denilmekte, iyiliğin hak etmeyeceğine yapılmasının olumsuzluklarına dikkat çekilmektedir. Rivayet edilen meşhur «كُمَجِيرُ أُمِّ عَامِرٍ» yani “sırtlanın kurtarıcısı gibi” deyiminin hikayesinde; adamın birinin avcılarının öldürmek üzere oldukları bir sırtlanı kurtardığı, beslediği ancak bir sabah sırtlanın kurtarıcısını uyku dayken karnını deşerek öldürdüğü ve öldürülen adamın amcaoğlunun gelerek sırtlanı öldürüp şu beyitleri nazm ettiği aktarılmaktadır: (Tavîl):

وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ يُبْلِقِي الَّذِي لَأَقَى مُجِيرُ أُمِّ عَامِرٍ
 أَعَدَّ لَهَا لَمَّا اسْتَجَارَتْ بَيْتَهُ لَتَأْمَنَ الْبَيَانَ اللَّفَّاحِ الدَّرَائِرِ
 فَأَسْمَنَهَا حَتَّى إِذَا مَا تَمَكَّنَتْ فَرْتَهُ بِأَنْيَابِ لَهَا وَأَطَافِرِ
 فَقُلْ لِدَوِي الْمَعْرُوفِ هَذَا جَزَاءُ مَنْ يُوجِّهُ مَعْرُوفًا إِلَى غَيْرِ شَاكِرِ
 “Her kim iyilik ederse değer bilmeze; karşılıksız Umme ‘Amir’in kurtarıcısının başına gelenle.”

“Kurtulmak için evine sığındığında hazırladı ona; sütü bol deve yavrularının sütünden.”

“Besledi onu, o ise bulduğunda fırsatı; köpek dişleri ve tırnaklarıyla yarıdı karnını.”

“İşte budur cezası, iyilik sahiplerine söyle; iyilik yapanın, şükürsüz nanköre.”¹²¹

Arap edebiyatı kitaplarında, Züheyr'in kanaatinin aksine iyilik yapanın iyiliğinin yitip gitmeyeceği ve karşılıksız kalmayacağı anlamlarını taşıyan pek çok şiir örneği bulunmaktadır. Züheyr'in râvisi ve öğrencisi olan muhadram şâir el-Hutay'e bunlardan birinde şöyle demektedir: (Basî):

¹²⁰ Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹²¹ el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu Cemherati'l-Emsâl*, (thk.: Ahmed Abdusselâm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1988, I, 429.

مَنْ يَفْعَلِ الْخَيْرَ لَا يَعْدَمُ جَوَازِيَهُ لَا يَذْهَبُ الْعُرْفُ بَيْنَ اللَّهِ وَالنَّاسِ
 “Kim hayrı işlerse yok olmayacaktır karşılığı; kaybolup gitmez iyilik in-
 sanlarla Allah arasında.”¹²²

3.11. Barışı Reddeden, Savaşa Boyun Eğen:

Her yönden katı bir kabile yaşantısının kuşattığı câhiliye dönemi insanının hayatında en fazla yer tutan kavramların başında, savaş ve barış kavramlarının geldiğini ifade etmek abartılı bir görüş olmasa gerektir. Kontrolsüz öfke ve intikam duygularının körüklediği kabileler arasında bitmek tükenmek bilmeyen ve “*eyyâmu'l-arab*” adı verilen savaşlar, câhiliye hayatında çok önemli bir yere sahipti. Câhiliye dönemi insanının sahip olduğu manevi değerler bu savaşların gölgesinde filizlenerek, bu duygu ve düşüncelerle yeşermiş ve gelişmiştir.¹²³ Züheyir b. Ebî Sülmâ'nın, bu toplumun bir ferdi olarak içinde yetiştiği kabilenin değerlerinden beslendiği, kabilesinin sahip olduğu değerlerin öğreticisi ve savunucusu olduğu şiirlerinden anlaşılmalıdır. Câhiliye Araplarının, hasımlarıyla karşı karşıya geldiklerinde barış çabalarına fırsat vermek için savaşa başlamadan önce mızrakların sivri olmayan arka uçlarını hasımlarına doğrulttukları, barış çabalarının sonuç vermesi durumunda savaştan vazgeçtikleri, aksi takdirde mızrak başlarıyla savaşa giriştikleri rivayet edilmektedir.¹²⁴ Züheyir, barışa rıza göstermeye- nin savaşa boyun eğeceğini şu beytiyle ifade etmektedir: (*Tavil*):

وَمَنْ يَعْصِ أَطْرَافَ الزُّجَاجِ فَإِنَّهُ يُطِيعُ الْعَوَالِي رَكِبَتْ كُلُّ لَهْمٍ
 “Kim isyan ederse mızrakların alt uçlarındaki demirlere; boyun eğen uzun temrenlerin takıldığı üst uçlarına.”¹²⁵

3.12. Zayıf Olan Ezilir:

Kabileler arasında durmak bilmeden devam eden savaşların ve bu savaşlar neticesinde ortaya çıkan şartların oluşturduğu gergin bir atmosferde hayatını sürdüren câhiliye dönemi insanı, ezilmekten ve zulme uğramaktan kaçınabilmek adına her daim güçlü ve savaşa hazır olmak zorundadır. Kabilenin değerlerini savunabilmek için güçlü olmak gerekir. Değerleri savunmaktan aciz olanlar, hasımlarının güçlü kılıçlarına boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Câhiliye dönemi anlayışı, zulme maruz kalmamak

¹²² Tammâs, Hamdû, *Divânu'l-Hutay'e*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2005, s. 86.

¹²³ 'Abdurrahman, 'Afif, *eş-Şîru ve Eyyâmu'l-Arab fi'l-'Asri'l-Câhili*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1984, s.7.

¹²⁴ ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, s. 129.

¹²⁵ Tammâs, *Divânu Züheyir b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

için zulmetmeye davet etmeyi haklı gören bir anlayış olarak dikkat çekmektedir. Şairin, muallakasının 56. beytine yüklediği anlam da bunu ifade etmektedir. Züheyr, kabilenin uğruna yaşadığı ve savunduğu vatan, namus vb. değerlerin tümünü bir havuza benzetmekte, havuzunu savunmada zafiyet gösterenlerin zillete maruz kalacağını ve değerlerinin ayaklar altına alınarak ezileceğini havuzunun yıkılacağı benzetmesiyle şöyle dile getirmektedir: (Tavil):

وَمَنْ لَمْ يَدُدْ عَنِ حَوْضِهِ بِسِلَاحِهِ يُهَدِّمُ وَمَنْ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ يُظْلَمُ
 “Yıkılır havuzu kim silahıyla havuzunu savunmazsa; zulme uğrar kim de düşmanlarına acımasız davranmazsa.”¹²⁶

Câhiliye toplumunun benimsediği zulme maruz kalmamak için zalim olma anlayışı, ‘Amr b. Kulsûm’un muallakasında şu şekilde zikredilmektedir: (Vâfir):

نُسِمَى ظَالِمِينَ وَمَا ظَلَمْنَا وَلَكِنَّا سَنَبِدُا ظَالِمِينَ
 “Zalimler diye adlandırılırız zulmetmediğimiz halde; ancak bizleriz zulmü başlatacak olanlar.”¹²⁷

Câhiliye toplumu mantalitesinde, haksızlığa uğramasa dahi zulmü başlatan olmakta bir beis görmeyen anlayışın yanında, yalnızca haksızlığa karşı haksızlığı makul gören anlayışın varlığı da görülmektedir. ‘Antere’nin şu beyiti bu anlayışı benimsediğinin göstergesidir: (Kâmil):

وَإِذَا بُلِيتَ بِظَالِمٍ كُنْ ظَالِمًا وَإِذَا لَقِيتَ ذَوِي الْجَهَالَةِ فَاجْهَلِ
 “Zalim ol sana musallat olan zalime karşı! Zorbâ ol karşılaşırsan zorbalara karşı!”¹²⁸

3.13. Gurbet Şaşkınlığı:

Câhiliye insanının vatan anlayışının kabilesiyle ilintili ve bununla sınırlı olmasının, onun tüm benliğini bu varlığa adanması sonucunu ortaya koyduğu görülmektedir. Kabilesinden uzak olduğunda kendini gurbetin acısı ve şaşkınlığı içerisinde zayıf, kaybolmuş ve hakları elinden alınmış zillet içerisinde bir hayat sürmek zorunda kalan bir varlık olarak algılayan câhiliye insanının kalbi, asabiyet ve fanatizm duygusunun etkisiyle katılaşıyor, çoğu zaman hakkı batıl, batılı da hak gibi görmesine yol açmıştır. Câhiliye geleneklerine göre kabilenin, mensuplarının haksızlık yapan veya haksızlığa maruz kalan olmasını önemsemeksizin hangi şartlar altında olursa olsun

¹²⁶ Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹²⁷ Ya’kûb, *a.g.e.*, s. 90.

¹²⁸ Sa’id, *a.g.e.*, s. 114.

mensuplarını savunmaktan geri kalmadığı aktarılmaktadır.¹²⁹ Bu durum, ikinci hatta üçüncü sınıf insan muamelesi gören kendi kabilesi dışında yaşayan gurbetçinin haksızlığa uğramasının kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır. Vatan saydığı kabilesi dışında sindirilmiş, örselenmiş ve dayatmayla zilleti tadarak bir hayat sürmek durumunda bırakılmış câhiliye şairinin idrak ettiği hayatın gerçeklerinden biri de, gurbetin insanları tanınmasına imkan vermemesinin doğurduğu zorluklar ve karşısına çıkardığı sıkıntılardır. Züheyr muallakasının 57. beytinde, gurbetin düşmanı dost gibi gösterebileceğini, hangi şartlarda olursa olsun kişinin kendini zilletten kurtarması gerektiğini belirtmektedir: (Tavîl):

وَمَنْ يَغْتَرِبُ يَحْسِبُ عَدُوًّا صَدِيقَهُ
وَمَنْ لَمْ يُكْرِمِ نَفْسَهُ لَمْ يُكْرِمِ
“Kim gurbete düşerse dostu sanır düşmanı; kendine saygısı olmayana duyulmaz saygı.”¹³⁰

Câhiliye şairi el-A'şâ (ö. 7/629) da; kabilesinden ayrılarak gurbete çıkmanın dara düştüğünde kendisini koruyacak veya yardım edecek birini bulamayacağını, her daim zulme maruz kalarak haksızlıklarla boğuşmak zorunda kalacağını, yaptığı iyiliklerin görmezden geleneceğini ancak hata ve kusurlarının ise dağ başında yakılan ateş gibi teşhir edileceğini belirterek gurbetçinin karşılaşılabileceği zorluk ve sıkıntıların bir kısmını şu şekilde kelimelerine dökmektedir: (Tavîl):

مَتَى يَغْتَرِبُ عَنْ قَوْمِهِ لَا يَجِدُ لَهُ
عَلَى مَنْ لَهُ رَهْطٌ حَوَالِيَهُ مَغْضَبًا
وَيُحْطَمُ بِظُلْمٍ لَا يَزَالُ يَرَى لَهُ
مَصَارِعَ مَظْلُومٍ مَجْرًا وَمَسْحَبًا
وَتُدْفَنُ مِنْهُ الصَّالِحَاتُ وَإِنْ يُسِيئُ
يَكُنْ مَا أَسَاءَ النَّارُ فِي رَأْسِ كَبْكَبَا
“Kavminden ayrıлып gurbete çıktığında; koruyup kollamaz onu yaşayan hiçbir kimse kabile efradı arasında.”

“Paramparça edilir zulümle; boğuşur durur her gün yeni bir haksızlıkla.”
“İyilikleri görünmez gömülür adeta; kötülük ve kusurları teşhir edilir yakılan ateş gibi Kebkeb Dağı'nın başında.”¹³¹

3.14. Can Çıkar Huy Çıkmaz:

Yaratılışıyla birlikte insanda beliren bir mizaç olan huyun, son nefese kadar insana yoldaşlık ettiği bilinmektedir. Karakter yapısı ve çevresel faktörlere göre hayata karşı pozisyon değişikliklerine giden insanın kendisiy-

¹²⁹ el-Haşrûm, Abdurrezzâk, *el-Ğurbetu fi Şi'ri'l-Câhili*, Menşûrâtu İttihâdî'l-Kuttâbi'l-'Arab, Şam 1982, s. 46.

¹³⁰ Tammâs, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹³¹ Hüseyin, Muhammed, *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebir*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire tsz., s. 113.

le özdeşleşen huyu, zamanla değişmeyen bir şekle bürünür. İnsanın “*yedisinde ne ise yetmişinde de aynı*” olduğunu ifade eden atasözleriyle örtüşen şairin bu beyiti, bir yönüyle bu manadan ayrılmaktadır. Züheyr’e göre, kişinin sahip olduğu huyu gizlemeye çalışması beyhude bir girişimden ibaret olacaktır. Şair, kişinin bilinmesini istemediği huyunu gizlemek için gösterdiği gayretlerin boşa çıkacağını ve bu durumun bir şekilde insanların öğrenmesiyle son bulacağını belirtmektedir: (Tavil):

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعَلِّمُ
 “Ne huya sahip olursa olsun bir kimse; bilinir huyu onu insanlardan sakladığımı düşünse de.”¹³²

Câhiliyede hikmet dolu şiirleriyle şöhret bulan ve ayağında fazladan bir parmağı olduğu için “Zü'l-İsba” lakabıyla anılan Hursan b. Muharras (y.ö. 600) da bir şiirinde, bir süreliğine olduğu gibi görünmeyi bırakarak farklı ahlak sahibi izlenimi vermeye çalışanların sonradan gerçek karakterlerine döneceklerini ifade etmektedir: (Basit):

كُلُّ امْرِئٍ صَائِرٌ يَوْمًا لِشَيْمَتِهِ وَإِنْ تَخَلَّقَ أَخْلَاقًا إِلَى حِينٍ
 “Dönecéktir herkes bir gün karakterine, bir takım ahlaklar edinsé de bir süreliğine.”¹³³

3.15. Söz, Sahibinin Aynasıdır: İnsan İki Küçük Et Parçasıyla Ölçülür; Kalbi ve Dili:

Suskun kaldığı sürece sır ve gizemlerle dolu bir dünyaya benzeyen insanın sahip olduğu kişilik ve karakteri tanımak kolay bir durum değildir. Kişinin sarfettiği sözlerin; akıl, ruh ve kalbin yansıması ve görüntüsünü ortaya koyan en büyük etkenlerden biri olduğu düşünülmektedir. Dış görünüşün görece insanın kişiliğini yansıttığı nisbeten doğru olsa da, kişinin ahlakını ve karakterini açığa çıkaran asıl unsur dilidir. Züheyr muallakasının 59 ve 60. beyitlerinde, bu durumu dile getirerek dış görünümüyle beğenileri kazanan nice suskun kimselerin fazilet veya kusurlarının konuşmaya başlamasıyla anlaşılacağına, insanın kişiliğinin gizlendiği ve ölçüldüğü bedenindeki iki önemli organ olan kalp ve dilden geriye kalanın et ve kandan ibaret olduğuna işaret etmektedir: (Tavil):

وَكَائِنَ تَرَى مِنْ صَامِتٍ لَكَ مُعْجِبٍ زِيَادَتُهُ أَوْ نَقْصُهُ فِي التَّكَلُّمِ

¹³² Tammâs, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 70.

¹³³ el-'Udvânî, 'Abdulvehhâb Muhammed Ali, *Divânu Zi'l-İsba'i'l-Advânî*, Matba'atu'l-Cumhûr, Mûsul 1973, s. 94.

لِسَانَ الْفَتَى نَصْفٌ وَنَصْفٌ فُوَادُهُ فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صُورَةُ اللَّحْمِ وَالِدَمِّ

“Beğendiğin nice suskun kimseler vardır ki; konuştuklarında erdemleri ve kusurları olur belli.”

“Dili bir yarısıdır gencin gönlü de öteki; geriye bir şey kalmaz ancak et ve kandan oluşan şekli.”¹³⁴

Tarafe b. el-‘Abd ise, dil ile akıl arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, kişinin akıl sahibi olmaması veya akıl ve hikmetle hareket etmemesi durumunda dilin ayıp ve kusurları ortaya dökeceğini şu beytiyle ifade etmektedir: (Tavîl):

وَإِنَّ لِسَانَ الْمَرْءِ مَا لَمْ تَكُنْ لَهُ حَصَاةٌ عَلَى عَوْرَاتِهِ لَدَلِيلٌ

“Akli olmadıkça, kişinin dili; gösterir ve ortaya döker kusurlarını.”¹³⁵

3.16. Kuru Ağaç Eğilmez:

Hikmet şairi Züheyr’in muallakasının son beyitlerinde kelimeleriyle hayat verdiği hikmetlerinden biri de, yaşlılıktan sonra azgınlığa kapılan yaşlıların durumunu anlattığı aşağıdaki beyitidir: (Tavîl):

وَإِنَّ سَفَاهَةَ الشَّيْخِ لَا حِلْمَ بَعْدَهُ وَإِنَّ الْفَتَى بَعْدَ السَّفَاهَةِ يَحْلُمُ

“Beklenemez akıllanması ihtiyarın azdıktan sonra; genç ise akıllanır azgınlıktan sonra.”¹³⁶

Kültürümüzde yer alan “Kırkıktan sonra azanı teneşir paklar.”¹³⁷ atasözüyle aynı kanaati içeren bu beytinde şair; ihtiyar bir kimsenin yılların birikimi tecrübe ve olgunluğuyla dengeli davranmasını gerektiren bu dönemde azgınlığının ancak ölümle dineceğini, daha genç olanların ise değişim ve ruhunu saran kötülüklerden kurtuluş için şanslarının daha fazla olduğunu dile getirmektedir.

3.17. Çok İstemek Usandırır:

Câhiliye dönemi şairleri arasında sadece hikmet dolu şiirleriyle değil, aynı zamanda methiyeler düzmesiyle de şöhret bulan bir şair olan Züheyr, muallakasını memduhu Herim b. Sinân ve el-Hâris b. ‘Avf’a övgüyle tamamlamaktadır. Şair, memduhlarından defalarca talepte bulunmasına rağmen taleplerinin geri çevrilmediğini övgü maksadıyla şöyle ifade etmektedir: (Tavîl):

¹³⁴ Tammâs, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 71.

¹³⁵ el-Mistâvî, Abdurrahmân, *Dîvânu Tarafe b. el-‘Abd*, s. 75.

¹³⁶ Tammâs, *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, s. 71.

¹³⁷ Aksoy, *a.g.e.*, s. 164.

سَأَلْنَا فَأَعْظَمْتُمْ وَعَدْنَا فَعَدْتُمْ
وَمَنْ أَكْثَرَ التَّسْأَلِ يَوْمًا سَيُحْرَمُ
“İstedik verdiniz, yine istedik, verdiniz yine; bir gün mutlaka mahrum bırakılır kim çok isterse.”¹³⁸

Muallakasının bu son beytine bakıldığında şairin, hikmetli sözlerini içeren seçkin şiirini en başarılı olduğu iki tür olan methiye ve hikmetle noktaladığı görülmektedir. Beytin ikinci mısrasında şair çok istekte bulunmanın bir gün reddedilmekle karşılık bulacağı gerçeğini bir nasihat olarak aktarmakla birlikte, ilk mısradan memduhundan cömertlik görme arzusunu üstü kapalı olarak dile getirmektedir.

SONUÇ

Şairliğin, kişinin karakterinde gizli bir cevher olduğu büyük ölçüde kabul gören bir realite olmakla birlikte Zühre b. Ebî Sülmâ'nın şair kişiliğinde, şiir bilgilerini aldığı ve raviliğini yaptığı annesinin eşi olan Temîm kabilesinin meşhur şairi Evs b. Hacer ve şair olan dayısı Beşâme b. el-Ğadır'ın etkisi olduğu inkar edilmesi zor bir hakikattir. Zira Zühre, bir üstad olarak kabul ettiği Evs b. Hacer'in yanında yetişmiş, dayısı Beşâme'nin hikmet, bilgelik ve iffete dair birikimlerinin manevi mirasçısı olmuştur. Zühre'in yaşantısı incelendiğinde, içinde bulunulan şartlar ve ortama has etkenlerin, yeteneklerinin ortaya çıkması ve gelişmesine katkı sağladığı belirtilmelidir.

“Câhiliye şairlerinin bilgisi”, “şairlerin kadısı” ve “şairlerin şairi” lakaplarına layık görülen Zühre'in şiirlerinde en çok yer tutan konunun, Benî Mürre kabilesi reislerinden Herim b. Sinân ve el-Hâris b. 'Avf için nazmedilmiş methiyeler olduğu görülmekle birlikte şairin bu lakapları ve günümüze ulaşan haklı şöhretini övgü şiirleriyle değil de, şiirlerinin beyitleri arasına serpiştirdiği hikmet temalı mısralarıyla yakalaması dikkat çekmektedir.

Şairin muallakasında dile getirdiği hikmetli beyitlerin, adeta bir müslümanın dilinden dökülürcesine tevhid inancıyla uyumlu manalar içerdiği görülmektedir. İnancın tahrifata uğradığı ve dinî değerlerin toplumun pratik hayatından büyük ölçüde çekildiği dönem olan câhiliyede, şairin bu tür manevi değerlerle bezeli hikmet şiirleriyle toplumun manevi hayatına yön vermeye çalıştığını ifade etmek mümkündür.

Câhiliye şairlerinin farklı kişiliklerine rağmen toplumun ortak değerleri olarak görülebilecek anlamlar içeren şiirler ortaya koymaları, her ne kadar bozulup fitrat çizgisinden uzaklaşsa da manevi değerlerin o dönem top-

¹³⁸ Tammâs, Divânu Zühre b. Ebî Sulmâ, s. 71.

lumunun bilinçaltında varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Diğer bir çıkarım ise, bazı edebiyat tarihçilerince haniflerden olduğu düşünülen Züheyr'in şiirlerinde hayat bulan ve İslami metinlerle de örtüşen bu anlamların, hanif inancı sayesinde Câhiliye Dönemi Arap Yarımadası'nda muhafaza edilmiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kurâni'l-Kerim*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1994.
- ABDURRAHMÂN, 'Afif, *eş-Şi'ru ve Eyyâmu'l-Arab fi'l-Asri'l-Câhili*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1984.
- 'ADÎRA, Eşref Ahmed, *Divânu 'Ubeyd b. el-Abras*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1994.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- ALÎ, Cevâd, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-XX, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2001.
- el-ASKERÎ, Ebû Hilâl, *Kitâbu Cemherati'l-Emsâl*, (thk.: Ahmed Abdusselâm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II, Beyrût 1988.
- el-BAĞDÂDÎ, Abdulkadir, *Hizânetu'l-Edeb*, I-XIII, (thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1997.
- el-BAYTÂR, Muhammed Şefik, *Divânu Züheyr b. Cenâbi'l-Kelbî*, Dâru Sâdır, Beyrût 1999.
- el-BUSTÂNÎ, Butros, *Udebâu'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve 'Asri'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvi, Kahire 2014.
- el-BUSTÂNÎ, Fuâd Efrâm, *eş-Şi'ru'l-Câhili Neş'etuhû ve Funûnuhû ve Sifâtuhû*, el-Matba'atu'l-Katulikiyyeh, Beyrût 1937.
- el-CUMAHÎ, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûliş-Şu'arâ*, (thk: Mahmûd Muhammed Şâkir) Dâru'l-Medenî, Cidde tsz.
- _____, İbn Sellâm, *Tabakâtuş-Şu'arâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- DAYF, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-'Asru'l-Câhili*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 2003.
- DEMİRAYAK, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi, I (Câhiliye Dönemi)*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012.
- el-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım, *Şerhu'l-Kasâidiş-Seb'i't-Tivâli'l-Câhiliyyât*, (thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1996.
- EMÎN, Ahmed, *Faydu'l-Hâtır*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, I-X, Kahire tsz..
- el-FÂHÛRÎ, Hanna, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1986.
- FÂ'ÛR, Alî Hasan, *Divânu Ka'b b. Züheyr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- FERRÛH, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I-VI, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1981.

- el-ĞALÂYİNÎ, Mustafâ, *Ricâlü'l-Mu'allakâti'l-Aşr*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1998.
- HAFÂCÎ, Muhammed 'Abdulmun'im, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Câhili*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992.
- el-HAŞRÛM, Abdurrezzâk, *el-Ğurbetu fiş-Şi'ri'l-Câhili*, Menşûrâtu İttihâdi'l-Kuttâbi'l-'Arab, Şam 1982.
- HÜSEYİN, Muhammed, *Divânu'l-Aşâ el-Kebîr*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire tsz.
- İBNİ HANBEL, Ahmed, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-VIII (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Hadis, Kahire 1995.
- İBN KUTEYBE, eş-Şi'r veş-Şu'arâ, I-II, (thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Ma'arif, Kahire 1967.
- el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec, *el-Eğâni*, I-XXV, Dâru Sâdır, Beyrut, 2008.
- el-KUREŞÎ, Ebû Zeyd, *Cemheretu Eş'ari'l-'Arab*, (thk.: Ali Muhammed el-Bacâvi), Dâr Nahdati Mısır, Kahire 1981.
- KUTLUER, İlhan, "Hikmet", *DİA*, XVII, İstanbul 1998.
- el-MİSTÂVÎ, Abdurrahmân, *Divânu Tarafe b. el-Abd*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2003.
- _____, Abdurrahmân, *Divânu Taabbeta Şerran*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2003.
- el-MU'AYBİD, Muhammed Cabbâr, *Divânu 'Adî b. Zeyd*, Dâru'l-Cumhûriyye, Bağdad 1965.
- MUHAMMED, Esmâ Ebû Bekr, *Divânu 'Urve b. el-Verd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- MUHAMMED, Sirâcuddîn, *Mevsû'atu Ravâi'îş-Şi'ri'l-'Arabî*, I-X, Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyyah, Beyrut tsz..
- ÖĞMÜŞ, Harun, *Câhiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- ÖZDEMİR, Sevim, "Şiirle Kazanç Yoluna Zuheyr b. Ebî Sulmâ ile el-Mütenebbî'nin Yaklaşımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy: IX -2009/1.
- SA'İD, Emîn, *Şerhu Divânu 'Antere b. Şeddâd*, el-Matba'atu'l-'Arabiyye, Kahire tsz..
- es-SAKKÂ, Mustafâ, *Muhtârûş-Şi'ri'l-Câhili*, Matba'atu Mustafâ'l-Bâbi'l-Halebî ve Evlâduhû, Mısır tsz..
- SA'LEB, Ebu'l-'Abbâs, *Şerhu Divâni Züheyr b. Ebî Sül mâ*, (thk.: Hannâ Nasru'l-Hitti), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 2004.
- es-SAYRAFÎ, Hasan Kâmil, *Divânu Şi'ri'l-Musakkibi'l-'Abdî*, Ma'hadu'l-Mahtûtati'l-'Arabiyye, Kâhire 1971.
- es-SENDÛBÎ, Hasan, *Şerhu Divânu İmrii'l Kays*, Dâr İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut 1990.
- eş-ŞÂL, Ahmed Halîl, *Divânu Ebî Züeyb el-Hüzelî*, Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyyeh, Port Saîd 2014.

- eş-ŞENTEMERÎ, el-A'lem, *Şi'ru Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (thk.: Fahru'd-dîn Kabâva), Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrût 1980.
- _____, el-A'lem, *Divânu 'Alkame b. 'Abedeti'l-Fahl*, (thk.: Hannâ Nasr el-Hittî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 1993.
- eş-ŞEYBÂNÎ, Ebû 'Amr, *Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'*, (thk.: 'Abdulmecîd Hemmû), Müessesetü'l-'Alami li'l-Matbû'ât, Beyrût 2001.
- TAMMÂS, Hamdû, *Divânu Züheyr b. Ebî Sulmâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- _____, Hamdû, *Divânu'n-Nâbiğa ez-Zübyânî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- _____, Hamdû, *Divânu'l-Hansâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2004.
- _____, Hamdû, *Divânu'l-Hutay'e*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- et-TEBRÎZÎ, el-Hatîb, *Şerhu Divânu 'Antere*, (thk.: Mâcîd Tîrâd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1992.
- TULEYMÂT, Gâzi, el-AŞKAR, 'İrfan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebi'l-Câhili*, Dâru'l-İrşad, Humus 1992.
- et-TÛNCÎ, Muhammed, *Divânu'l-Efvahi'l-Evdi*, Dâru Sâdir, Beyrut 1998.
- TÛLÛCÛ, Süleyman, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *DÎA*, XLIV, İstanbul 2013.
- el-'UDVÂNÎ, 'Abdulvehhâb Muhammed Ali, *Divânu Zi'l-İsba'i'l-'Advânî*, Matba'atu'l-Cumhûr, Mûsul 1973.
- YA'KÛB, Emîl Bedî, *Amr b. Külsûm*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1996.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtada'l-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk.: 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc), I-XL, Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1965.
- ez-ZEVZENÎ, el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti'l-'Aşr*, Dâr Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1983.
- _____, el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2004.

